

CRNA GORA

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**

**ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA PRISTUPA
JAVNOJ TELEFONSKOJ MREŽI NA FIKSNOJ LOKACIJI
ZA FIZIČKA I PRAVNA LICA**

Podgorica, novembar 2010.godine

SADRŽAJ

Rezime	4
1. Uvod	7
1.1 Regulatorni okvir	7
1.2 Pravni osnov za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnog tržišta	9
1.3 Saradnja sa Upravom za zaštitu konkurencije.....	10
1.4 Hronološki redosled aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta	10
2. Definisaneje relevantnog tržišta	13
2.1 Opis postupka definisanja tržišta	13
2.2 Karakteristike tržišta	14
2.3 Relevantno tržište usluga	17
2.4 Da li postoji jedinstveno tržište za tržište pristupa i tržište poziva sa fiksne lokacije?	18
2.4.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje.....	18
2.4.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude	18
2.5 Da li pristup fiksnoj i pristup mobilnoj mreži pripadaju jedinstvenom relevantnom tržištu?	19
2.5.1 Analiza stepena zamjenjivosti na strani tražnje.....	19
2.5.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude	21
2.6 Da li sve forme pristupa fiksnoj mreži pripadaju istom relevantnom tržištu?	22
2.6.1 Analiza stepena zamjenjivosti na strani tražnje.....	23
2.6.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude	28
2.7 Relevantno geografsko tržište.....	28
2.8 Zaključak Agencije o definiciji relevantnog tržišta	29
3. Analiza relevantnog tržišta	30
3.1 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta	30
3.2 Tržišno učesće operatora na relevantnom tržištu	31
3.3 Trenutno stanje konkurencije na relevantnom tržištu	33
3.4 Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti.....	35
3.5 Stepem vertikalne integracije	36
3.6 Ekonomija obima i širine	37
3.7 Kompenzaciona kupovna moć.....	37
3.8 Stepem diferencijacije usluga	38
3.9 Zaključak Agencije o statusu operatora sa značajnom tržišnom snagom.....	39
4. Prepreke razvoju konkurencije	40
4.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije.....	41
4.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.....	41
4.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage	44
4.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu.....	44
4.1.4 Završavanje (terminacija) poziva	46
4.2 Uzročno posledična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije.....	46
4.2.1 Prepreke razvoju konkurencije na tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji	47
4.2.2 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.....	48
4.3 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage	50

5. Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, ili ukidanje ili izmjena propisanih obaveza.....	51
5.1 Obaveze na veleprodajnom nivou.....	52
5.1.1 Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora	52
5.1.2 Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)	56
5.2 Obaveze na maloprodajnom nivou	60
5.2.1 Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga.....	60
6. Dodatak – Mišljenje Uprave za zaštitu konkurencije	66

Rezime

Regulatorni okvir danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije a sadrži Direktivu 2002/21/EC Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“), i četiri Direktive (pod zajedničkim nazivom: „Specifične Direktive“) i to: Direktiva o pristupu, Direktiva o odobrenju, Direktiva o univerzalnom servisu, Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, propisanim članom 42. Zakona o elektronskim komunikacijama, naročito vodila računa o primjeni Smjernica Evropske Komisije za nacionalna regulatorna tijela, o definisanju i analizi relevantnih tržišta, kao i primjeni Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Zakonom o elektronskim komunikacijama («Sl.list Crne Gore», broj 50/2008) u članu 8. utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da vrši nadzor tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima preventivne mjere za spriječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je, po pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije, na sjednici od 03.04.2009. godine, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu («Sl.list Crne Gore,» broj.29/09). Odlukom je određena teritorija Crne Gore kao relevantno geografsko tržište.

Tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica- maloprodajni nivo koje je predmet ove analize je obuhvaćeno Odlukom o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu, što znači da je predmet *ex ante* regulacije.

Osnovni koraci u postupku analize relevantnog tržišta su:

I Definicija relevantnog tržišta usluga na tržištu elektronskih komunikacija,

II Analiza relevantnog tržišta, odnosno utvrđivanje da li je na tržištu prisutna efikasna konkurencija ili postoji operator koji posjeduje značajnu tržišnu snagu,

III Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, ili ukidanje ili izmjena propisanih obaveza.

I Definicija relevantnog tržišta usluga i relevantnog geografskog tržišta

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Na bazi sprovedenog postupka definicije Agencija je zaključila da se ovo relevantno tržište sastoji se od sledećih kategorija usluga:

- Usluge nižeg nivoa pristupa (PSTN,WiMAX)
- Usluge višeg nivoa pristupa(ISDN BRA priključci)
- Usluge naprednijeg nivoa pristupa (ISDN PRA)

Takođe, Agencija je odredila da je relevantno geografsko tržište za pružanje navedenih usluga u opsegu nacionalno, s obzirom da su identični preovlađujući uslovi konkurencije, pravni i regulatorni okvir i cjenovna politika na čitavoj teritoriji Crne Gore.

II Analiza relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja V koje se odnosi na obezbjeđenje konkurencije iz Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija je postupak analize relevantnih tržišta sprovodila u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija je uzela u obzir neke od kriterijuma sadržanih u članu 40. Zakona, a koji su od najveće važnosti kod analize ovog relevantnog tržišta.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta Agencija je konstatovala da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, operator sa značajnom tržišnom snagom na Tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica- maloprodajni nivo.

III Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija ocjenjuje da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje su, takođe, konstatovane ovim dokumentom.

Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede sledeće regulatorne obaveze na veleprodajnom nivou i to:

1. Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora,
2. Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou.

Agencija je procijenila da veleprodajne obaveze nijesu dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije, te, stoga, predlaže da se Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu odrede sledeće regulatorne obaveze na maloprodajnom nivou:

1. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga.
  - 1.1. Obaveza troškovne orijentisanosti maloprodajnih cijena,
  - 1.2. Obaveza nediskriminatornosti,
  - 1.3. Obaveza transparentnosti.

Shodno članu 43 stav 6 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je zatražila mišljenje Uprave za zaštitu konkurencije o načinu na koji je Agencija odredila relevantno tržište, utvrdila operatora sa značajnom tržišnom snagom i odredila opseg regulatornih mjera na relevantnom tržištu, a koje je sastavni dio ovog dokumenta.

1. Uvod

1.1. Regulatorni okvir

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, i sadrži Direktivu 2002/21/EC Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)¹, i četiri Direktive (pod zajedničkim nazivom: „Specifične Direktive“) i to:

Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciji elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)²;

Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)³;

Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁴;

Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁵

Evropska komisija je 2002 . godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela, o definisanju i analizi relevantnih tržišta⁶, utvrđivanju statusa operatora sa

---

1 Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002)

2 Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002)

3 Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002)

4 Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002)

5 Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002)

6 Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002)

značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenje iste metodologije definisanja i analize tržišta osigurava da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Evropska komisija je, saglasno članu 15. Okvirne direktive usvojila sledeće:

- Preporuku (2003/311/EC)⁷ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu ex ante regulaciji i
- Revidiranu Preporuku (2007/879/EC)⁸ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 7 tržišta koja podliježu ex ante regulaciji .

Tržišta koja više nijesu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima i dalje mogu biti predmet regulacije, ali nakon sprovođenja testa tri kriterijuma, koji se odnosi na utvrđivanje:

- prisustva snažnih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne i regulatorne prirode;
- ocjene realnosti većeg stepena konkurentnosti određenog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
- ocjene regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje antikonkurentne prakse i strukturnih poremećaja na konkretnom tržištu elektronskih komunikacija.

---

⁷ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003.

⁸ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

1.2.Pravni osnov za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnog tržišta

Zakonom o elektronskim komunikacijama («Sl.list Crne Gore», broj 50/2008) u članu 8.utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da vrši nadzor tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima preventivne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Agencija je, saglasno članu 41 Zakona, utvrdila predlog teksta Odluke o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu, koji je bio predmet javnih konsultacija.

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je, po pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije, na sjednici od 03.04.2009. godine, a nakon sprovedenog konsultativnog procesa, usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu («Sl.list Crne Gore,» broj.29/09). Odlukom je određena teritorija Crne Gore kao relevantno geografsko tržište. Takođe, ovom Odlukom se određuju i relevantna tržišta usluga i to:

- (1) Tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica- maloprodajni nivo;
- (2) Tržište poziva koji potiču iz javne telefonske mreže i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji - i veleprodajni nivo;
- (3) Tržište poziva koji završavaju u individualnim javnim telefonskim mrežama i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji - veleprodajni nivo;
- (4) Tržište pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) - veleprodajni nivo;
- (5) Tržište širokopojasnog pristupa - veleprodajni nivo ;
- (6) Terminalni ili zaključni segmenti iznajmljenih linija, bez obzira na tehnologiju korišćenu da se obezbijedi zakupljeni ili dodijeljeni kapacitet - veleprodajni nivo;
- (7) Tržište poziva koji završavaju u individualnim mobilnim mrežama - veleprodajni nivo.

Agencija može proširiti navedenu listu relevantnih tržišta nakon sprovedenog testa trostrukog kumulativnog kriterijuma, u skladu sa članom 41. stav 2 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, koje je predmet ove analize, dio je važeće Preporuke, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na ovom tržištu zadovoljena tri kriterijuma, te da je podložno ex ante regulaciji u većini zemalja Evropske unije.

1.3. Saradnja sa Upravom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 41 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 42. Zakona Agencija sprovodi analizu tržišta u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije ili samostalno, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije potpisale su Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

1.4. Hronološki redosled aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije⁹) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Agencija je odredila sedam relevantnih tržišta, saglasno Revidiranoj Preporuci Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2007.godine.

- Agencija je dana 18.02.2009.godine inicirala javne konsultacije, saglasno članu 41 Zakona, povodom predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu. Rok za dostavljanje primjedbi i sugestija je bio 30 dana. Pregled komentara, sugestija i primjedbi na tekst predloga Odluke o relevantnim tržištima usluga i relevantnom

---

⁹ Directive 2002/21/EC of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

(Framework Directive)

- geografskom tržištu koji je bio predmet javnih konsultacija u periodu 18.02 -18.03.2009.godine je dostupan na web site-u Agencije, www.ekip.me
- Savjet Agencije je, po pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije, dana 03.04.2009.godine usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu (Sl.list Crne Gore, broj.29/09);
  - Radna grupa za analizu tržišta je pristupila kreiranju upitnika i to: upitnika za fiksne mreže, upitnika za mobilne mreže, upitnika za širokopojasni pristup i upitnika za podacima Radio difuznog centra. Upitnicima su specificirani statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od posljednje tri godine (na polugodišnoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta. Agencija je dana 08. 04. 2009. godine uputila operatorima Predloge specificiranih upitnika, sa rokom od 7 dana za dostavljanje primjedbi, sugestija i zahtjeva za dodatnim pojašnjenjima. Ovaj rok je, u naknadnoj komunikaciji sa operatorima produžen za još 7 dana;
  - Dana 28.04.2009. godine potpisan je Sporazum o saradnji Agencije za elektronske komunikacije i Uprave za zaštitu konkurencije;
  - Agencija je dostavila dana 04.05.2009.godine. operatorima usaglašene forme Upitnika uz obavezu da se traženi podaci po Upitnicima dostave najkasnije u roku od 30 dana;
  - Radna grupa za analizu tržišta je u periodu 04.-05.06.2009.godine prisustvovala Seminaru o analizi relevantnih tržišta u skladu sa novom Preporukom Evropske komisije, koji se, u organizaciji TAIEX-a iz Evropske komisije, održavao u Podgorici.
  - Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je na Sjednici od 03.07.2009.godine usvojio tekst Metodologije za sprovođenje postupka analize relevantnih tržišta koji je dostupan na web site-u Agencije.
  - U periodu 27.10. do 30.10. 2009.godine radna grupa za analizu tržišta je bila u radnoj posjeti regulatoru iz Slovenije.
  - U periodu od 01.12. do 03.12.2009.godine u radnoj posjeti Agenciji je boravio ekspert angažovan od strane TAIEX-a na završnoj provjeri urađenih okumenata-analiza relevantnih tržišta i finalnoj verifikaciji projekta.

Pregled operatora i pružalaca usluga elektronskih komunikacija kojima su upućeni upitnici:

Naziv operatora	Adresa sjedišta operatora	Tip Upitnika	Datum dostavljanja upitnika/upitnika sa dodatnim podacima
Crnogorski Telekom Podgorica	Moskovska 29, 81000 Podgorica	Upitnik za fiksnu mrežu, Upitnik za širokopojasni pristup, Upitnik za iznajmljene linije.	08.04.2009/12.10.2009.
Mtel Podgorica	Kralja Nikole 27, 81000 Podgorica	Upitnik za fiksnu mrežu, Upitnik za mobilnu mrežu, Upitnik za širokopojasni pristup, Upitnik za iznajmljene linije.	08. 04.2009/12.10.2009
PTT Inženjering Podgorica	Mitra Bakića bb 81 000 Podgorica	Upitnik za fiksnu mrežu.	08. 04. 2009
MontSky Herceg Novi	Bulevar Save Kovačevića 123 81 000 Podgorica	Upitnik za fiksnu mrežu.	08. 04. 2009
Cabling d.o.o Budva	Mediteranska 8, 85310 Budva	Upitnik za fiksnu mrežu Upitnik za iznajmljene linije.	08.04.2009/12.10.2009
T-Mobile Podgorica	Moskovska 29, 81000 Podgorica	Upitnik za mobilnu mrežu, Upitnik za širokopojasni pristup	08.04.2009/12.10.2009
ProMonte Podgorica	Džordža Vašingtona 83 81 000 Podgorica	Upitnik za mobilnu mrežu, Upitnik za širokopojasni pristup	08.04.2009/12.10.2009
Radio difuzni centar d.o.o. Podgorica	Cetinjski put bb, 81000 Podgorica	Upitnik za RDC Upitnik za iznajmljene linije.	08.04.2009/12.10.2009
Mnnews doo Podgorica	Bohinjska 1A, 81000 Podgorica	Upitnik za fiksnu mrežu. Upitnik za iznajmljene linije.	08.04.2009/12.10.2009
Dasto Montel d.o.o Cetinje	Njegoševa 1 81250 Cetinje	Upitnik za iznajmljene linije.	12.10.2009

2. Definisane relevantnog tržišta

2.1. Opis postupka definisanja tržišta

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih telekomunikacionih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

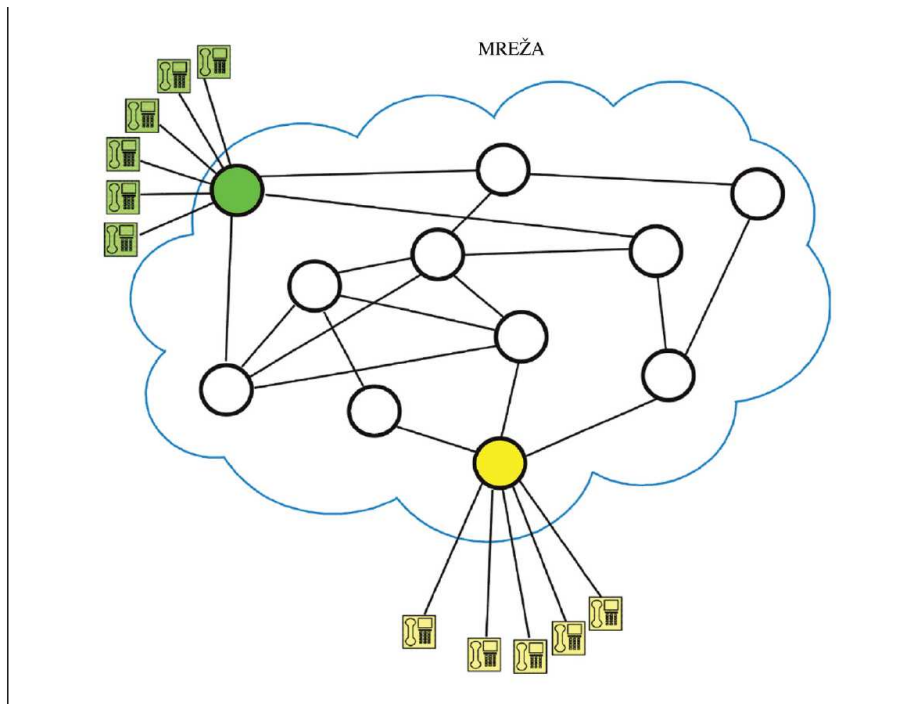
Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se analiza može li potencijalni pružalac telekomunikacionih servisa brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetskog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog Monopolističkog Testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usled preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Relevantno geografsko tržište predstavlja područje na kome su određeni pružaoci telekomunikacionih usluga uključeni u ponudu i tražnju za uslugama, a gdje su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja.

2.2 Karakteristike tržišta

Tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica se odnosi na tržište uskopojasnog pristupa na fiksnoj lokaciji. Usluga pristupa se tradicionalno nudi od strane vlasnika distributivne mreže. Mreža može biti bazirana na bakarnim kablovima, optičkim vlaknima, bežičnom radio pristupu i sl. Pristupne mreže predstavljaju prodajne kanale telekomunikacionih operatora i pružalaca telekomunikacionih usluga koje omogućavaju vezu sa krajnjim korisnicima.

Slika br.1. Šematski prikaz pristupne mreže

Konkurencija u telekomunikacijama moguća je jedino ako postoji mogućnost da i drugi pružaoci telekomunikacionih usluga imaju pristup do krajnjih korisnika, a to je moguće ostvariti na dva osnovna načina:

- "izdvajanjem" pristupa lokalnoj petlji (engl. *Local Loop Unbundling*), pri čemu se mrežnom operatoru nameće da posebno izdvoji trošak usluge lokalne petlje, da ga učini transparentnim i da uslugu pristupa lokalnoj petlji ponudi svima na nediskriminatornoj osnovi;
- podsticanjem konkurencije u segmentu infrastrukture uvođenjem drugih tehnologija pristupa, što je s aspekta razvoja tržišta povoljnije, ali je daleko

sporije i manje obuhvatno, da bi u doglednom vremenu bilo efektivna konkurencija sistemu bakarnih kablova.

Trenutno u Crnoj Gori, fiksni pristup telefonskoj mreži može biti obezbijeđen putem:

1) Analognih priključaka koji obezbjeđuju jedan kanal, namijenjen usluzi prenosa govora, ali koji takođe podržava uslugu prenosa podataka brzine do 56 kbit/s ;

2) Digitalnih ISDN (eng. *Integrated Services Digital Network*) priključaka .

Dostupna su dva nivoa usluga i to:

- ISDN BRA (engl. *Basic Rate Access*) priključak, koji se sastoji od dva B kanala (za prenos govora ili podataka) i jednog D kanala (za prenos signalizacije ili podataka) ukupne brzine $128 (2 \times 64) + 16$ kbit/s ;

- ISDN PRA (eng. *Primary Rate Access*) priključak, koji se sastoji od 30 B kanala (za prenos govora ili podataka) i jednog D kanala (za prenos signalizacije ili podataka) ukupne brzine $1.920 (30 \times 64) + 64$ kbit/s.

3) Fiksni bežični pristup putem WIMAX tehnologije

I. Crnogorski Telekom a.d. je najveći fiksni operator koji ima sopstvenu PSTN mrežu. Osnovna djelatnost kompanije su održavanje i eksploatacija telekomunikacionog sistema na području Crne Gore, razvoj telekomunikacionih tehnologija i obezbjeđivanje telekomunikacionih usluga korisnicima. Kompanija obezbjeđuje pružanje usluga fiksne telefonije koje se odnose na lokalne, nacionalne i međunarodne telefonske usluge, kao i širok spektar ostalih telekomunikacionih usluga, uključujući rentiranje mreža, mreže podataka, teleks i telegrafске usluge

Mreža Crnogorskog Telekom-a ima oko 230.000 instalisanih priključaka, od kojih je, krajem 2008.godine, više od 160.000 u funkciji. U vremenskom razdoblju koje je relevantno u postupku analize tržišta mogu se konstatovati sledeći trendovi:

- Broj PSTN priključaka pokazuje stalnu tendenciju blagog pada od 168.875 priključaka krajem 2006. godine, 164.889 priključaka krajem 2007.godine i 161.326 priključaka krajem 2008. godine.

- Broj ISDN BRA priključaka pokazuje stalnu tendenciju blagog pada od 7.509 priključaka krajem 2006. godine, 7.203 priključaka krajem 2007. godine i 6783 priključaka krajem 2008.godine.

-Broj ISDN PRA priključaka se uvaćavao u relevantnom periodu i to sa 209 priključaka krajem 2006.godine, 256 priključaka krajem 2007.godine do 296 priključaka krajem 2008.godine.

-Broj dvojničkih priključaka se značajno umanjio tokom posmatranog perioda sa 4.137 priključaka u 2006.godini, 3409 priključaka u 2007.godini do 2.979 priključaka krajem 2008.godine.

-Broj ruralnih priključaka pokazuje blagu tendenciju pada sa 3.373 priključaka krajem 2006.godine, 3173 priključaka krajem 2007.godine do 3.068 priključaka krajem 2008.godine.

Crnogorski Telekom je sproveo značajno proširenje i nadogradnju infrastrukture. Investicije u infrastrukturu su rezultirale 100% digitalizacijom mreže.

2.M:tel je počeo sa probnim radom 9. jula 2007. godine i pružanjem servisa test korisnicima na teritoriji opštine Podgorica. Kompanija M:tel je svoju FWA mrežu pustila u komercijalnu upotrebu krajem 2007. godine i do sada je pored upravljačko-komutacionog centra instalirala 44 bazne stanice širom Crne Gore (RBS-ovi za koje je Agencija izdala odgovarajuće dozvole/odobrenja) i uključila oko 7.000 korisnika u 13 opština. Pored usluga GSM i UMTS mreže, M:tel nudi i usluge fiksne telefonije i Interneta zasnovanog na WiMAX tehnologiji. Integracija ove tri tehnologije (WiMAX - MPLS - IMS) predstavlja prvo NGN (Next Generation Network - Mreža Sljedeće Generacije) rješenje u Crnoj Gori.

WiMAX je bežična pristupna tehnologija preko koje se pruža usluga fiksne telefonije i "bežičnog ADSL-a" kako za rezidencijalne tako i za poslovne korisnike. Ponuda za rezidencijalne korisnike obuhvata fiksni telefonski servis (na bazi VoIP-a) i širokopojasni pristup Internetu (asimetrični model sa protocima ka korisniku od 256 kb/s do 2 Mb/s), dok su za poslovne korisnike u ponudi IP centrex za fiksnu telefoniju, virtualni privatni Internet za prenos podataka i simetričan Internet model. Krajem 2008.godine Mtel je imao 6.016 WiMAX priključaka, što je tri puta uvećanje u poređenju sa 2007.godinom.

Tokom 2009. godine Mtel planira instalaciju još 18 RBS-ova (6 je u proceduri izdavanja odobrenja kod Agencije), poslije čega će servis biti dostupan u svim opštinama u Crnoj Gori. Osim toga, u postupku kod Agencije je zahtjev MTEL-a za odobravanjem dodatnih frekvencijskih resursa za proširenje kapaciteta FWA mreže u Podgorici i Nikšiću. Kompanija M:tel je WiMAX mrežom pokrila veći dio Podgorice, a u cilju da usluge budu dostupne svim građanima i pravnim licima u

Crnoj Gori, planirano je da se do kraja godine pokrije kompletna teritorija Crne Gore, a za sada je to 50% pokrivenosti stanovništva.

2.3. Relevantno tržište usluga

Osnovne karakteristike ovog tržišta su sledeće:

- maloprodajno tržište se generalno opisuje kao pružanje usluge pristupa i korišćenja javne telefonske mreže na fiksnoj lokaciji;
- pristup fiksnoj mreži može se obezbediti korišćenjem različitih tehnologija;
- usluga pristupa i poziva može se ponuditi krajnjim korisnicima u okviru kombinovane tarifne ponude (eng. *Bundled services*) od strane jednog operatora.

U Preporuci (2003/311/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu ex ante regulaciji, postojala je distinkcija tržišta pristupa prema kategoriji krajnjih korisnika. Međutim, sprovedene analize tržišta, shodno Okvirnoj Direktivi, su ukazale da se uslovi pristupa u ugovorima o zasnivanju pretplatničkog odnosa, u većini zemalja Evropske unije, ne razlikuju značajno kod pravnih i fizičkih lica. Telekomunikacioni operatori ne prave klasifikaciju uslova prema kategorijama korisnika, a i iz ugla operatora riječ je o sličnim servisima. Iz ovih razloga, u Revidiranoj Preporuci (2007/879/EC) postoji sada jedinstveno uskopojasno tržište pristupa za pravna i fizička lica.

Opseg relevantnog tržišta se bazira na analizi stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude različitih usluga, odnosno proizvoda koji potencijalno mogu biti predmet razmatranja u postupku definisanja relevantnog tržišta.

U postupku definisanja tržišta Agencija razmatra sljedeća pitanja:

- Da li postoji jedinstveno tržište za tržište pristupa i tržište poziva sa fiksne lokacije?
- Da li pristup fiksnoj i mobilnoj mreži pripadaju jedinstvenom relevantnom tržištu?
- Da li sve forme uskopjasnog pristupa fiksnoj mreži pripadaju istom relevantnom tržištu?

2.4. Da li postoji jedinstveno tržište za tržište pristupa i tržište poziva sa fiksne lokacije?

Evropska komisija predlaže odvojena tržišta za fiksni pristup i pozive sa fiksne lokacije. Razlog leži u činjenici da su različiti uslovi na strani ponude za ova dva tržišta. Naime, veća je potencijalna mogućnost operatora koji nudi uslugu pristupa da se uključi na tržište poziva, nego u obratnoj situaciji.

2.4.1. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

Agencija je mišljenja da se trenutni uslovi na tržištu razlikuju u slučaju tržišta pristupa u odnosu na tržište poziva sa fiksne lokacije, jer krajnji korisnici imaju mogućnost usmjeravati dio ili sve odlazne pozive preko pružaoca usluge koji nije istovremeno i operator koji pruža uslugu pristupa. Ova mogućnost se ukazala sa uvođenjem usluge izbora operatora i korišćenjem usluge VoIP pružalaca usluga, pri čemu se pozivi koji potiču iz mreže operatora koji pruža uslugu pristupa iz lokalne centrale se usmjeravaju prema odgovarajućoj tački interkonekcije sa alternativnim pružaocem usluge.

Agencija, takođe, ocjenjuje da se ove dvije usluge razlikuju i po svojoj funkcionalnosti, zadovoljavaju različite potrebe, te se, stoga, ne može govoriti o supstitutivnim servisima.

2.4.2. Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Svi operatori koji pružaju uslugu pristupa nude i uslugu poziva sa fiksne lokacije, dok svi pružaoci usluge poziva nijesu istovremeno i operatori usluge pristupa. Ako Hipotetski monopolista na tržištu usluge pristupa, primijeni malo, ali ne i trajno, povećanje cijene, pružaci usluge poziva sa fiksne lokacije ne bi bili u stanju da, u relativno kratkom roku (jedna godina), ponude pristupne linije krajnjim korisnicima. Takođe, ako se imaju u vidu efekti ekonomije obima i značajan nivo nenadoknadivih troškova (eng. *Sunk cost*) koji prate izgradnju pristupne mreže, Agencija ocjenjuje da ne postoji realna mogućnost za prisustvo supstitucije na strani ponude.

2.5. Da li pristup fiksnoj i pristup mobilnoj mreži pripadaju jedinstvenom relevantnom tržištu?

Preporuka je Evropske komisije da pristup mobilnoj i fiksnoj mreži predstavljaju odvojena tržišta.

Da bi se opredijelili da li su fiksni i mobilni pristup mreži međusobno zamjenjivi, neophodno je sagledati kakav efekat ima porast cijene servisa pristupa fiksnoj mreži u smislu orijentacije krajnjih korisnika na uslugu pristupa mobilnoj mreži.

Na strani ponude, Agencija razmatra mogućnost eventualnog ulaska mobilnih operatora na tržište pristupa fiksnoj mreži.

2.5.1. Analiza stepena zamjenjivosti na strani tražnje

Funkcionalni aspekt

Sa aspekta pružanja usluge pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji i usluga pristupa mobilnoj mreži, one bi mogle biti funkcionalno zamjenljive. Evropska komisija je u svojoj Preporuci od 11. februara 2003.godine utvrdila da je glavna razlika između ovih usluga u samoj mobilnosti, što je prednost mobilnih usluga. Prednost pristupa fiksnoj lokaciji su kvalitet prenosa govora i propusna širina.

Sa aspekta funkcionalnosti su usluge pristupa mreži na fiksnoj lokaciji i usluge pristupa mobilnoj telefonskoj mreži međusobno djelimično zamjenljive, i to kako sa aspekta prenosa govora, tako i sa aspekta prenosa podataka. Pri prenosu podataka na fiksnoj lokaciji korisnik može nabaviti drugu terminalnu opremu- telefaks ili računar. U donjem frekvencijskom području bakarne parice moguća je brzina pristupa Internetu preko pozivnog pristupa sa prenosnom brzinom do 128 kbit/s (PSTN priključak do 56 kbit/s). Prenosna brzina u T- Mobile mreži GSM je do 53,6 kbit/s, a u T- Mobile mreži UMTS do 384 kbit/s.

Cjenovni aspekt

Ocjena stepena supstitutivnosti na strani tražnje obuhvata i analizu uticaja eventualnog povećanja cijene pristupa fiksnoj telefoniji na migraciju krajnjih korisnika na uslugu pristupa mobilnoj telefoniji.

Poređenje cijena pristupa fiksnoj i mobilnoj mreži je limitirano činjenicom da se u cijeni pristupa mobilnoj telefoniji generalno uključuju i besplatni pozivi u okviru pretplate, ili da u slučaju prepaid korisnika nije obuhvaćen iznos priključka. Važno je napomenuti da je kod svih mobilnih operatora dominantno učešće prepaid korisnika, odnosno oko 75% u ukupnoj strukturi pretplatnika. Prodaja mobilnih terminalnih uređaja je vid unakrsnog subvencioniranja od strane mobilnog operatora i ne obuhvata direktnu naknadu za priključak na mobilnu mrežu. Ovo je razlika u odnosu na uslugu u fiksnoj telefoniji gdje se odvojeno obračunava cijena instalacionog priključka .

Upravo zbog različitih cjenovnih struktura u okviru kombinovanih tarifnih paketa mobilnih operatora veoma je otežano razgraničiti dio cijene koji se odnosi samo na uslugu pristupa od dijela koji uključuje besplatne minute razgovora. Međutim, i pored otežane komparacije cijena usluga pristupa mobilnoj i fiksnoj mreži, generalno posmatrano iako je cijena pristupa mobilnoj mreži povoljnija od cijene pristupa fiksnoj mreži, cijene poziva iz mobilne mreže su značajno veće od cijena poziva iz fiksne mreže. Zbog gore navedenog Agencija se nije usredsredila na cijenu pristupa, već na cijenu poziva, koje krajnji korisnici obavljaju uz pomoć pristupa na fiksnoj lokaciji ili mobilnog pristupa. Cijene usluga u mobilnoj telefonskoj mreži se bitno razlikuju od cijena usluga na fiksnoj lokaciji. Tako je u osnovnom Start paketu T-Mobile-a cijena minuta poziva u mreži je 0.1053 €/min a u fiksnoj mreži Crnogorskog Telekom-a cijena poziva u okviru mreže je 0,022 €/min. Navedena cjenovna struktura ukazuje na neuporedivost cijena već i kod Telekom grupe, dok su kod operatora koji nijesu međusobno povezani razlike u cijenama još veće. Neuporedivost cijena na maloprodajnom nivou je posledica znatno većih cijena terminacije poziva u mobilnim mrežama u odnosu na cijenu terminacije u fiksničnim mrežama. Tako je cijena terminacije u fiksničnim mrežama 0.027 €/min, dok je cijena terminacije u mobilnim mrežama 0,10 €/min. Iz navednog proizilazi da mobilna telefonija ne može predstavljati zamjenu za krajnje korisnike koji ne preferiraju mobilnost.

Mobilna i fiksna usluga su, međutim komplementarne, pošto se dopunjuju pri upotrebi zavisno od lokacije korisnika. Korisnik uglavnom koristi pristup javnoj

telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji, kada se nalazi na tačno određenoj lokaciji, na primjer kući ili na poslu.

Polazeći od ove činjenice i visoke cjenovne elastičnosti tražnje za ovom vrstom usluga, Agencija konstatuje da se pretplatnici fiksne telefonije neće odreći mogućnosti ostvarivanja poziva iz fiksne mreže i pristupa fiksnoj mreži kao rezultat malog ali trajnijeg povećanja cijene pristupa fiksnoj mreži.

Usluga pristupa fiksnoj mreži je određena lokacijom i može biti zajednički korišćena od strane većeg broja korisnika, dok je usluga pristupa mobilnoj mreži uglavnom vezana za jednog korisnika. Dakle, troškovi korišćenja usluge pristupa na fiksnoj lokaciji se dijele između većeg broja korisnika.

U posmatranom periodu rast broj mobilnih pretplatnika se povećavao po stopi od 88,32 % odnosno, penetracija mobilne telefonije u prvom dijelu 2006. godine iznosila je 98,50%, a prema podacima za drugo polugodište 2008. godine, dostigla je 185,51%, dok je broj pretplatnika fiksne telefonije opadao. Ovo navodi na zaključak da povećanje cijena pristupa fiksnoj mreži nije rezultiralo supstitucijom usluge uslugom mobilnog pristupa, s obzirom da povećanje broja mobilnih pretplatnika nije adekvatno smanjenju broja fiksnih pretplatnika.

2.5.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Supstitucija na strani ponude bi podrazumijevala situaciju u kojoj se mobilni operator uključuje i preorijentiše, kao rezultat povećanja cijene pristupa fiksnoj mreži, na segment pružanja usluga pristupa i ostavriavanja poziva sa fiksne mreže. Takođe, nerealno je očekivati da pružalac usluge pristupa fiksnoj mreži pristupi, kao rezultat povećanja cijena pristupa mobilnoj mreži, izgradnji potpuno nove mobilne mreže, ako se imaju u vidu ogromni troškovi koji bi to iziskivali i aspekte regulacije korišćenja radiofrekventnog spektra.

Agencija, na osnovu ranije navedenog, zaključuje da usluga pristupa fiksnoj mreži i usluga pristupa mobilnoj mreži ne pripadaju istom relevantnom tržištu. Podaci koji se odnose na tržište Crne Gore ukazuju da je riječ o komplementarnim uslugama.

2.6. Da li sve forme pristupa fiksnoj mreži pripadaju istom relevantnom tržištu?

Ovo relevantno tržište obuhvata sve forme pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji, nezavisno od tipa fizičke infrastrukture ili tehnologije na kojoj se bazira usluga pristup fiksnoj mreži.

U cilju utvrđivanja da li sve forme pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji pripadaju istom relevantnom tržištu, Agencija polazi od toga da li su, sa stanovišta krajnjih korisnika, u pitanju funkcionalno ekvivalentni proizvodi, odnosno usluge. Kod sagledavanja stepena zamjenjivosti na strani tražnje i stepena zamjenjivosti na strani ponude Agencija polazi od osnovnih karakteristika svih formi pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji.

- *Pristup fiksnoj mreži putem analognih, odnosno PSTN priključaka*

Uslugu pristupa fiksnoj mreži putem analognih, odnosno PSTN priključaka krajnjim korisnicima obezbjeđuje Crnogorski Telekom. Pristup mreži putem analognog priključka obezbjeđuje jedan kanal namijenjen za prenos govora, fax poruka i podataka brzinom do 56 kbit/s. Korisnici koji imaju PSTN priključak mogu imati i pristup uskopojasnom Internet-u (dial-up internet).

Na kraju 2008.godine Crnogorski Telekom je imao 161.326 analognih PSTN priključaka, što predstavlja smanjenje od 2% u poređenju sa referentnim periodom 2007.godine.

- *Pristup mreži putem digitalnih priključaka*

Crnogorski Telekom obezbjeđuje pristup mreži putem analognih i digitalnih priključaka. Pristup mreži putem digitalnih priključaka obezbjeđuje sličan kvalitet usluge onoj usluzi pristupa koja se obezbjeđuje putem analognih priključaka. U stvari, pristup mreži putem digitalnih priključaka se, takođe, koristi za prenos govora, fax poruka i podataka. Glavna razlika između konvencionalnih PSTN priključaka i digitalnih ISDN priključaka leži u činjenici da je ISDN forma „višestruka“ verzija PSTN forme pristupa.

ISDN usluga je namijenjena krajnjim korisnicima koji imaju zahtjeve u pogledu većeg broja govornih kanala, kombinacije kanala koji omogućavaju prenos govora i podataka, ili kanale sa većom brzinom prenosa podataka.

U pogledu pristupa mreži putem digitalnih priključaka dostupna su dva nivoa usluge pristupa i to: ISDN BRA (eng. *Basic Rate Access*) priključak i ISDN PRA (eng. *Primary Rate Access*) priključak. Usluga ISDN BRA pristupa je namijenjena manjim korisnicima, ili malim preduzećima kao zamjena za običnu telefonsku PSTN liniju. Budući da se sastoji od dva B kanala, moguće je istovremeno korištenje Interneta preko jednog B kanala brzinom 64 kbit/s i telefoniranje ili slanje i primanje telefaksa preko drugog B kanala ili korištenje Interneta preko oba B kanala brzinom od 128 kbit/s (2×64). Ova karakteristika čini ovu uslugu funkcionalno zamjenljivom konvencionalnoj usluzi pristupa putem PSTN priključka. ISDN PRA priključak se uglavnom koristi od strane tzv. velikih korisnika, uobičajeno od strane malih i srednjih preduzeća i velikih kompanija, budući da se sastoji od 30 kanala i podrazumijeva i brži pristup Internetu (do 1.920 kbit/s).

Na kraju 2008.godine Crnogorski Telekom je imao 6.783 ISDN BRA priključaka, što je za 5% manje u poređenju sa istim periodom 2007.godine, dok je broj ISDN PRA priključaka (296) u 2008.godini u poređenju sa 2007. godinom veći za 15%.

- *Fiksni bežični pristup putem WIMAX tehnologije*

M:tel nudi usluge fiksne telefonije i Interneta zasnovanog na WiMAX tehnologiji. Na kraju 2008.godine Mtel je imao 6.016 WiMAX priključaka.

2.6.1. Analiza stepena zamjenjivosti na strani tražnje

Agencija treba da sagleda stepen zamjenjivosti pojedinih formi pristupa fiksnoj mreži polazeći od funkcionalnog i cjenovnog aspekta. U pogledu funkcionalnosti, distinkcija između različitih formi pristupa mreži se odnosi na način korišćenja usluga. Zahtjevi krajnjih korisnika su se mijenjali i razvijali u pogledu tipa i načina korišćenja usluge, predodređujući, pri tom i nivo pristupa mreži.

Agencija je ocjenjuje da sve usluge, tj usluge PSTN, ISDN BRA, ISDN PRA i WiMax priključaka zadovoljavaju potrebe govorne telefonije. Takođe, ne postoje kvalitativne razlike u govornim uslugama nezavisno od tehnoloških rješenja na kojima se baziraju usluge pristupa fiksnoj mreži. Drugim riječima, korisnici usluga, bez obzira da li je riječ o fizičkim ili pravnim licima, imaju mogućnost da

se opredijele za neku od usluga pristupa fiksnoj mreži u zavisnosti od potreba, broja linija, obima saobraćaja i navika krajnjih korisnika.

Tokom nedavno vođenog konsultativnog postupka, Evropska komisija je sugerisala da regulatori zemalja članica mogu vršiti dalju segmentaciju ovog tržišta na usluge nižeg nivoa pristupa fiksnoj mreži i usluge višeg nivoa pristupa fiksnoj mreži.

- *Usluge nižeg nivoa pristupa fiksnoj mreži*

Korisnici usluga nižeg nivoa pristupa mreži su tzv. mali korisnici, koji obično imaju zahtjev za jednim kanalom za prenos govora i/ili prenos podataka. Preliminarni stav Agencije je da usluge nižeg nivoa pristupa obuhvataju pristup putem analognih, odnosno konvencionalnih PSTN priključaka i pristup putem fiksnog bežičnog pristupa. Ove usluge generalno posmatrano reflektuju slične funkcionalne karakteristike nezavisno od činjenice da su rezultat različitih tehnoloških rješenja.

Agencija je razmatrala cjenovne aspekte kod sagledavanja stepena zamjenjivosti na strani tražnje.

Tabela br.1: Pregled cijena usluge pristupa putem PSTN i WiMAX priključka

Tip usluge	Cijena zasnivanja pretplatničkog odnosa u € bez PDV-a	Cijena mjesečne pretplate u € bez PDV-a
PSTN priključak	55,55	5,1 (standardni paket)
WiMAX priključak	8,3 (za 2 priključka)	2,5

Izvor: Cjenovnici Crnogorskog Telekom-a i Mtel-a

Kod razmatranja cjenovnog aspekta, možemo konstatovati da cijena Crnogorskog Telekom-a za zasnivanje pretplatničkog odnosa za PSTN telefonski priključak iznosi 55,55 €, dok M:tel-a ne obračunava instalacionu taksu u slučaju 1 telefonskog priključka, odnosno 8,3 € (bez PDV-a) za dva priključka. Mjesečna pretplata za Standardni paket Crnogorskog Telekom-a iznosi 5,1 € mjesečno, dok mjesečna pretplata Tel paketa M:tel-a iznosi 2,5 € bez PDV-a.

Takođe, pristup javnoj telefonskoj mreži posredstvom WiMAX tehnologije može se obezbijediti i u kombinaciji sa uslugom bežičnog širokopojasnog pristupa Internet-u.

Ovakvi uslovi pristupa mogu predstavljati ograničenje u smislu ocjene potencijalne zamjenjivosti na strani tražnje uslugom fiksnog bežičnog pristupa mreži ili drugom formom nižeg nivoa pristupa mreži. Revidirana Preporuka Evropske komisije naglašava da krajnji korisnici ne bi insistirali na usluzi pristupa širokopojasnom Internetu sa motivacijom obezbjeđenja usluge pristupa mreži za potrebe prenosa govora. S tim u vezi, Agencija konstatuje da migracija ka uslugama pristupa fiksnoj bežičnoj mreži je rezultat ne samo povoljnijih cijena već i rezultat tražnje za uslugom bežičnog širokopojasnog pristupa Internet-u.

Na osnovu navedenog, Agencija zaključuje da jedino usluga M:tel-a u okviru komercijalne ponude- Tel tarifnog paketa M:tela koji se odnosi na uslugu fiksnog bežičnog pristupa mreži predstavljaju supstitutivnu uslugu uslugama nižeg nivoa pristupa mreži.

- *Usluge višeg nivoa pristupa mreži*

Agencija je, nadalje, razmatrala da li i pristup putem ISDN BRA priključka može potpadati pod kategoriju usluga nižeg nivoa pristupa, s obzirom na istovjetnu namjenu pružanja usluge prenosa govora.

Uslugom ISDN BRA priključka korisnicima se obezbjeđuju brojne dodatne usluge u odnosu na uslugu standardnog PSTN priključka. Agencija ocjenjuje da je upravo raspon usluga koje se nude uz uslugu pristupa mreži putem ISDN BRA priključka razlog ograničene funkcionalne zamjenjivosti ove usluge sa uslugom konvencionalnog PSTN priključka, odnosno sa uslugom bežičnog fiksnog pristupa mreži. Na osnovu navedenog, Agencija zaključuje da usluga pristupa putem ISDN priključka ne spada u kategoriju usluga nižeg nivoa pristupa fiksnoj mreži.

Agencija je razmatrala i cjenovne aspekte kod sagledavanja stepena zamjenjivosti na strani tražnje.

Tabela br. 2: Pregled cijena usluge pristupa putem PSTN i ISDN BRA priključka

Tip usluge	Cijena zasnivanja pretplatničkog odnosa u € bez PDV-a	Cijena mjesečne pretplate u € bez PDV-a
PSTN priključak	55,55	5,10
ISDNBRA priključak	55,55	7,68

Izvor: Cjenovnik Crnogorskog Telekom

Naime, možemo konstatovati da cijena zasnivanja pretplatničkog odnosa za ISDN BRA priključak (koji obezbjeđuje dva govorna kanala) iznosi 55,55 € i ekvivalentna je cijeni zasnivanja pretplatničkog odnosa za PSTN telefonski priključak. Pretplata za standardni ISDN BRA pristup iznosi 7,68 €, dok za PSTN pristup iznosi 5,1 € mjesečno. Korisnik kojem su neophodna dva kanala za pristup javnoj fiksnoj telefonskoj mreži bi morao izdvojiti 10,2 € mjesečno, što je 30% veće od cijene pristupa putem ISDN BRA priključka. Navedeno ukazuje da bi, u slučaju malog ali značajnog i trajnijeg povećanja cijene konvencionalnog PSTN priključka korisnici, koji imaju zahtjeve za obezbjeđenjem dva kanala za pristup mreži, preferirali korišćenje usluge pristupa putem ISDN BRA priključka.

Međutim, takva cjenovna kretanja ne bi imala za rezultat preorijentaciju korisnika usluga ISDN BRA priključka na korišćenje usluge većeg broja PSTN priključaka.

Na drugoj strani, cijena pristupa putem PSTN priključka je 50% niža za korisnike koji imaju zahtjev za samo jednim kanalom za pristup fiksnoj mreži u odnosu na cijenu pristupa putem ISDN BRA priključka. Stoga, povećanje cijene mjesečne pretplate PSTN priključka od 5-10% ne bi rezultiralo migracijom pretplatnika na korišćenje usluge ISDN BRA pristupa.

Uzimajući u obzir funkcionalne i cjenovne razlike između usluga konvencionalnog PSTN priključka i usluge ISDN BRA priključka, Agencija konstatuje da se pomenute usluge ne mogu smatrati supstitutivnim uslugama, odnosno da usluga ISDN BRA priključka predstavlja uslugu višeg nivoa pristupa mreži.

- *Unaprijeđene usluge pristupa mreži (eng. enhanced level)*

Unaprijeđene usluge pristupa fiksnoj mreži omogućavaju značajan kapacitet prenosa govora i podataka. Korisnici ovih usluga su manji broj srednjih preduzeća i velikih kompanija, koji imaju specifične poslovne zahtjeve. Pored toga, ove usluge uključuju i širok opseg usluga sa dodatom vrijednosti koje se generalno ne nude putem usluga nižeg nivoa pristupa mreži. Prilikom razmatranja da li usluga nižeg nivoa pristupa i unaprijeđena usluga pristupa mreži mogu biti međusobno zamjenjive usluge, polazi se od pretpostavke da krajnji korisnici neće razmatrati obezbjeđivanje usluge višestrukih PSTN priključaka funkcionalnim supstitutom usluge ISDN PRA pristupa. Generalno posmatrano, ISDN PRA priključak se obično povezuje na telefonsku centralu, što se u tehničkom smislu razlikuje od povezivanja mnoštva priključaka nižeg nivoa pristupa mreži. Agencija smatra da bi korisnici usluge ISDN PRA pristupa u slučaju malog ali značajnog porasta cijene mogli se preorijentisati na obezbjeđenje većeg broja PSTN linija. Međutim, cjenovna diferencijacija, ograničenja u pogledu interoperabilnosti opreme, specifični poslovni zahtjevi korisnika ograničavajući su faktori efektivne zamjenjivosti na strani tražnje između usluga višeg i nižeg nivoa pristupa mreži.

Prilikom razmatranja da li usluga ISDN BRA pristupa i usluga ISDN PRA pristupa predstavljaju međusobno zamjenjive usluge, Agencija je imala u vidu ograničenja u pogledu interoperabilnosti opreme i specifične poslovne zahtjeve korisnika usluga. Nadalje, razlike u cijeni zasnivanja pretplatničkog odnosa i iznosa mjesečnih pretplata za ISDN BRA priključak i ISDN PRA priključak su značajne, što je islustrvano sledećom tabelom:

Tabela br. 3: Pregled cijena usluge pristupa putem ISDN BRA i ISDN PRA priključka

Tip usluge	Cijena zasnivanja pretplatničkog odnosa u € bez PDV-a	Cijena mjesečne pretplate u € bez PDV-a
ISDNBRA priključak	55,55	7,80
ISDNPRA priključak	1.800,00	51,10

Izvor: Cjenovnik Crnogorskog Telekomu

2.6.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Agencija smatra da bi hipotetički monopolista koji pruža usluge pristupa putem PSTN, ISDN BRA, ISDN PRA ili WiMax priključaka bio pod direktnim pritiskom potencijalne konkurencije koji bi pružanje usluge bazirali na drugim tehnologijama, u slučaju malog ali značajnog porasta cijene. Korisnici usluge pristupa putem PSTN priključka mogli bi preko iste pristupne petlje dobiti uslugu ISDN pristupa, a s druge strane mogli bi se odlučiti i za bežičnu telefoniju putem WiMaxa. Na osnovu navedenog, Agencija smatra da postoji zamjenjivost ovih usluga i na strani ponude.

2.7. Relevantno geografsko tržište

Relevantno geografsko tržište uključuje prostor na kom operatori i pružaoci usluga su involvirani, sa aspekta ponude i sa aspekta tražnje za relevantnim proizvodima i uslugama. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog područja. Na relevantnom geografskom tržištu se primjenjuje ista cjenovna politika.

U skladu sa smjernicama i preporukama Europske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti. Pravni i regulatorni okvir za predmetne usluge, odnosno pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Na osnovu gore navedenog, a uzimajući u obzir analizu stepena supstitucije usluge pristupa fiksnoj mreži, Agencija zaključuje da je relevantno geografsko tržište za pružanje navedene usluge u opsegu nacionalno, odnosno relevantno geografsko tržište čini teritorija Crne Gore.

2.8 Zaključak Agencije o definiciji relevantnog tržišta

U postupku definisanja tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži Agencija je došla do zaključka da postoje tri glavne kategorije usluga pristupa mreži i to: usluge nižeg nivoa pristupa fiksnoj mreži, usluge višeg nivoa pristupa fiksnoj mreži i unaprijedene usluge pristupa mreži. Ova distinkcija omogućava Agenciji kategorizaciju identifikovanih maloprodajnih usluga sa cjenovnog i funkcionalnog aspekta.

Agencija je zaključila da usluge nižeg nivoa pristupa obuhvataju pristup putem analognih, odnosno konvencionalnih PSTN priključaka i pristup putem fiksno-bežičnog pristupa. Usluge višeg nivoa pristupa su usluge ISDN BRA pristupa, dok unaprijedene usluge pristupa mreži su usluge ISDN PRA pristupa. Napominjemo, da termini „niži i viši pristup“ se odnose na razlike prema broju pristupnih kanala između relevantnih usluga.

Relevantno tržište usluga koje je predmet ove analize čine usluge pristupa mreži putem :PSTN, ISDN BRA, ISDN PRA i WIMAX priključaka.

Agencija je zaključila da relevantno tržište u geografskoj dimenziji čini teritorija Crne Gore.

3. Analiza relevantnog tržišta

3.1. Cilj i predmet analize relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja V koje se odnosi na obezbjeđenje konkurencije iz Zakona o elektronskim komunikacijama postupak analize relevantnih tržišta se sprovodi u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procijene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike.

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija će izračunati tržišno učešće na određenom relevantnom tržištu i tumačiti ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima.

Nakon utvrđivanja i određivanja relevantnog tržišta, Agencija će, u skladu sa prikupljenim podacima i usvojenom Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta, procijeniti postoji li na konkretnom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom koja mu omogućuje da se ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija će, u skladu sa članom 40. Zakona, uzeti u obzir sledeće kriterijume:

- 1) tržišno učešće telekomunikacionog operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
- 2) prepreke za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
- 3) uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
- 4) elastičnost tražnje;
- 5) trenutno stanje konkurencije na relevantnom tržištu;
- 6) tehnološka prednost i superiornost,
- 7) nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
- 8) stepen vertikalne integracije;

- 9) stepen diferencijacije usluga;
- 10) privilegovan pristup tržištima kapitala i finansijskim resursima;
- 11) da li kontroliše infrastrukturu, čiji se obim ne može lako udvostručiti,
- 12) povezanost usluga.

Agencija ocjenjuje da je za analizu ovog relevantnog tržišta od najveće važnosti analiza sledećih kriterijuma:

3.2. Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu

Tržišno učešće je mjerilo relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom razdoblju.

Tržišni učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije sam po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, operator čije tržišno učešće premašuje 50% je sam po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage.

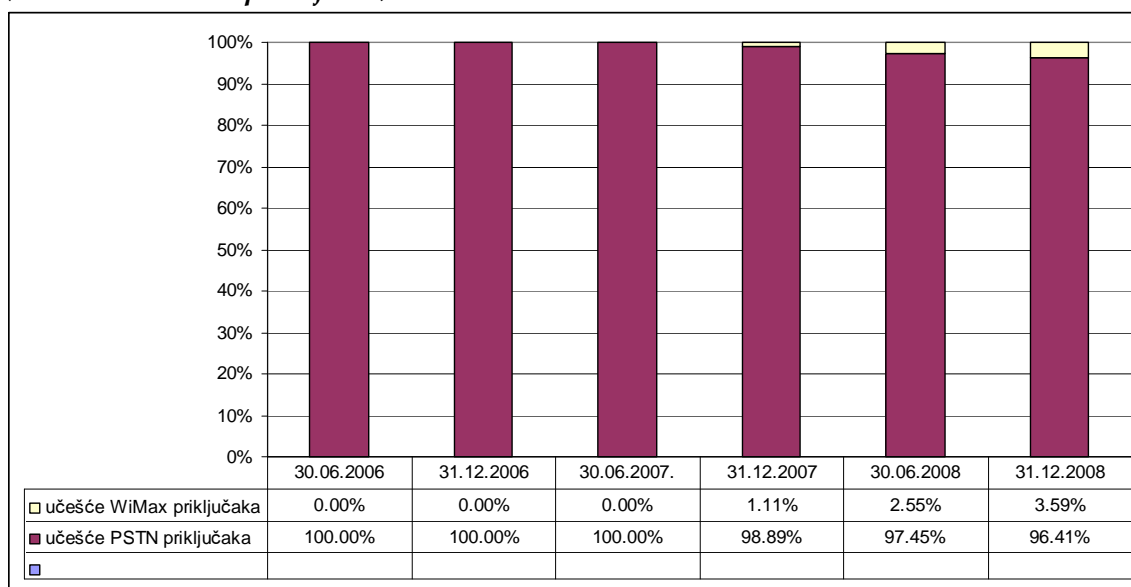
Nadalje, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan kroz određeno vremensko razdoblje. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim učešćima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u prihodu ili broju usluga, koje operator nudi na tržištu.

U postupku definicije ovog relevantnog tržišta Agencija je zaključila da je cjelishodno tretirati više kategorija usluga pristupa fiksnoj mreži i to:

1. Usluge nižeg nivoa pristupa mreži, koje uključuju usluge pristupa javnoj fiksnoj telefonskoj mreži (eng. PSTN) i usluge bežičnog pristupa (eng. *Fixed Wireless access*)
2. Usluge višeg nivoa pristupa mreži koje se odnose na usluge ISDN BRA (eng. Basic Rate Access) pristupa;
- 3 Usluge naprednijeg nivoa pristupa mreži koje se odnose na usluge ISDN PRA (eng. Primary Rate Access) pristupa.

Obradom prikupljenih podataka, a uzimajući u obzir definiciju relevantnog tržišta, Agencija je izračunala tržišno učešće operatora na tržištu pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji.

Slika br.2 :Tržišno učešće prema broju usluga nižeg nivoa pristupa mreži (PSTN i WiMax priključci):

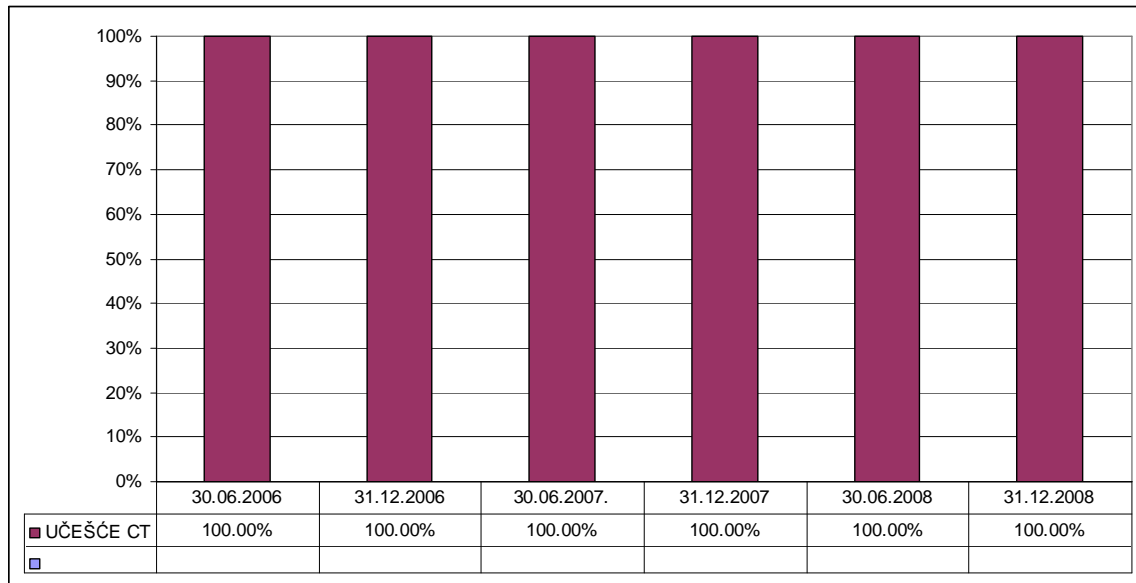

Izvor: Podaci iz Upitnika za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom i Mtel-a

U pogledu usluga nižeg nivoa pristupa mreži možemo konstatovati da je Crnogorski Telekom imao 100% tržišnog učešća do sredine 2007.godine. Od početka komercijalnog rada Mtel je povećavao WIMAX priključaka, pa samim tim i tržišno učešće , od 1,11% krajem 2007.godine do 3,59% krajem 2008.godine.

Slika br. 3: Tržišno učešće prema broju usluga višeg nivoa pristupa mreži (ISDN BRA i ISDN PRA priključci):

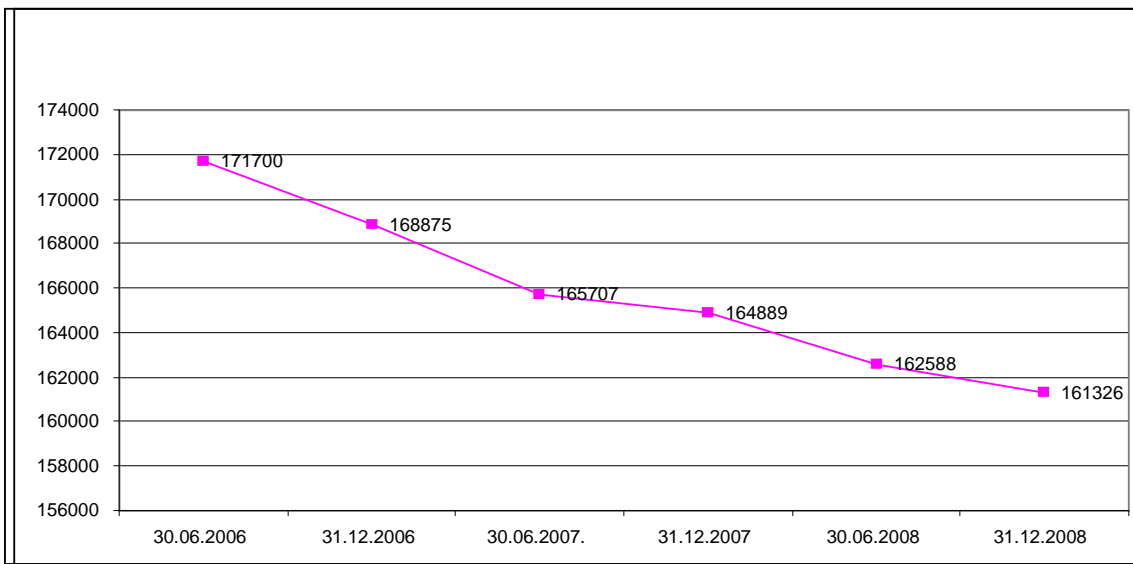
Izvor: Podaci iz Upitnika za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekoma

U pogledu usluga višeg nivoa pristupa mreži Crnogorski Telekom kao jedini pružalac usluga ISDN BRA i ISDN PRA pristupa ima 100% tržišnog učešća tokom čitavog vremenskog perioda koji je analiziran ovim dokumentom.

3.3. Trenutno stanje konkurencije na relevantnom tržištu

Segment fiksne telefonije bilježi pad i stagnaciju u pogledu broja PSTN priključaka, što ilustruje sledeći grafik.

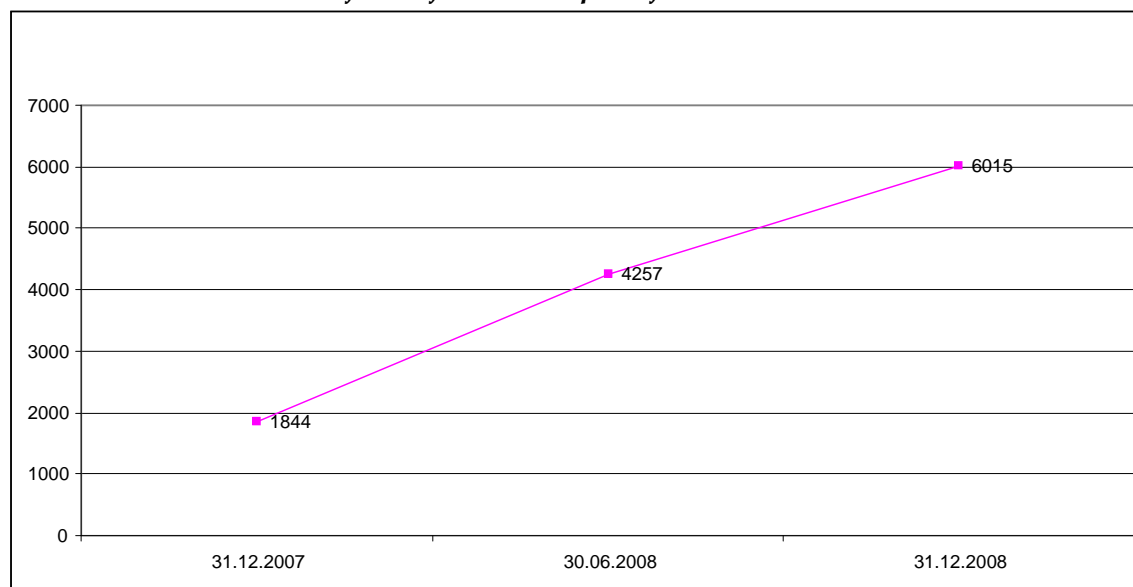
Slika br 4: Trend kretanja broja PSTN priključaka:

Izvor: Upitnik za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom

Na kraju 2008.godine Mtel je imao 6.016 WiMAX priključaka, što je predstavlja tri puta veći broj u poređenju sa 2007.godinom.

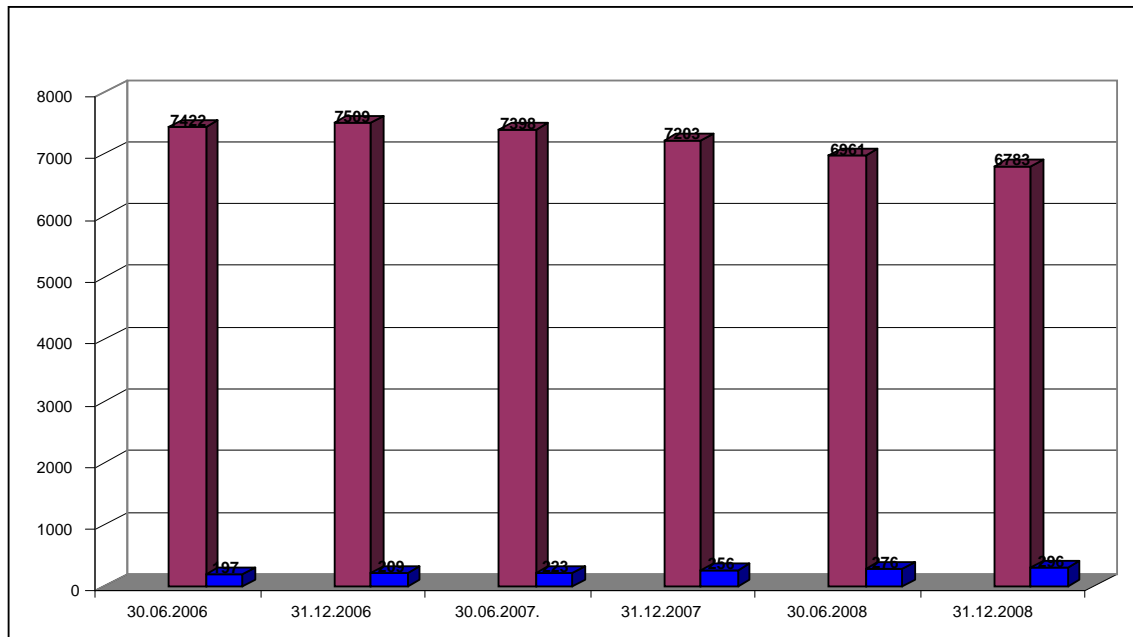
Slika br. 5: Trend kretanja broja WiMax priključaka:

Izvor: Upitnik za fiksnu mrežu Mtel-a

Kod ISDN BRA priključaka uočava se blagi pad u posmatranom periodu (2006.god do 2008.godina).Što se tiče broja ISDN PRA priključaka, stabilan je analiziranom vremenskom periodu.

Slika br.6: Kretanje broja ISDN BRA i ISDN PRA priključaka

Izvor: Upitnik za fiksnu mrežu Crnogorskog Telekom

Crnogorski Telekom gubi tržišno učešće na relevantnom tržištu koje je predmet ove analize, ali ne u mjeri da bi izgubio status operatora sa značajnom tržišnom snagom do sledeće analize relevantnog tržišta.

3.4.Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti

Crnogorski Telekom je bivši monopolist i vlasnik elektronske komunikacione mreže koji je krajem 2008. godine imao 174.013 telefonskih priključaka.

S druge strane, ostali operatori ne mogu brzo i poslovno efikasno graditi sopstvenu pristupnu mrežu pa je moraju iznajmljivati od Crnogorskog Telekom. Isto tako, razvoj i izgradnja sopstvene pristupne mreže zahtijeva velika ulaganja od strane operatora što je čini neatraktivnom opcijom za operatore koji tek ulaze na tržište. Kapitalna ulaganja koja su potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu takve infrastrukture su izuzetno velika i

uglavnom nose sa sobom i velike nenadoknadive troškove, odnosno troškove koji se neće moći nadoknaditi ako novi operator odluči, ili bude prisiljen, napustiti tržište.

Veće učešće nenadoknativnih troškova podrazumijeva da potencijalni operatori koji žele pristupiti tržištu moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište i voditi računa o tome da njegove cijene nakon što udje na tržište budu dovoljno visoke da pokriju nenadoknadive troškove. I pored ovih činjenica, dostupnost veleprodajnih usluga, odnosno rješenja kao što su usluge izbora i predizbor operatora značajno umanjuju barijere ulasku manjih alternativnih pružalaca usluga. Dakle, operatori uvijek imaju mogućnost ulaska na maloprodajno tržište fiksnog pristupa mreža a da za to nije preduslov izgradnja sopstvene infrastrukture.

Agencija smatra da ostvarivanje uslova u kojima će doći do ravnopravne infrastrukturne konkurencije, u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, nije moguće. Iz navedenog proizilazi da Crnogorski Telekom kontroliše infrastrukturu kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije te se navedeno neće mijenjati u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, a što je, uz mjerilo tržišnog učešća, još jedan pokazatelj da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu obradenom ovim dokumentom.

3.5. Step en vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta.

Vertikalna integracija se, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom tržištu. Imajući u vidu da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na čitavom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu

prednost u odnosu na konkurente na maloprodajnoj osnovi, a na veleprodajnom tržištu, u odsustvu regulacije, omogućavaju zloupotrebu značajne tržišne snage.

3.6. Ekonomija obima i širine

Ekonomija obima (*eng. economies of scope*) nastaje smanjivanjem prosječnih proizvodnih troškova koje se može postići ako preduzeće proizvodi određeni broj usko povezanih proizvoda ili usluga.

Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Ekonomije širine (*eng. economies of scale*) se odnosi na potencijalne prednosti operatora kroz horizontalnu integraciju u ponudi različitih proizvoda i usluga zajedno. Crnogorski Telekom A.D. je kroz godine razvio mrežu, pretežno fokusiranu na pružanje javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, na koju nadograđuje druge tipove elektronskih komunikacionih usluga. Primjer triple play usluga su Extra Trio paket koji nudi Crnogorski Telekom uživa prednosti ekonomije širine pružajući povezane usluge korišćenjem istih mrežnih elemenata što mu omogućava optimizaciju troškova. Iako ekonomije obima i širine same po sebi ne znače prepreku konkurenciji ipak predstavljaju određenu prednost postojećeg operatora u odnosu na operatore koji tek stupaju na tržište, a samim tim i još jedan dokaz postojanja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom-a.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na području Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži krajnjim korisnicima i kao takav uživa prednosti ekonomije širine. Iz navedenog proizilazi da je jedinični trošak Crnogorskog Telekom-a za pružanje usluge fiksnog pristupa niži od troška koji će za istu uslugu imati operator koji tek ulazi na tržište.

3.7. Kompenzaciona kupovna moć

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ovog kriterijuma, razmatra se da li operator sa značajnom tržišnom snagom pruža usluge određenim grupama

korisnika sa jakom ekonomskom pozicijom, koji vrše značajan uticaj na nivo konkurentnosti i onemogućavaju operatoru da se ponaša nezavisno od konkurencije i krajnjih korisnika.

Analizom ovog relevantnog tržišta Agencija je konstatovala nedostatak kompenzacione kupovne moći na tržištu, odnosno ne postoji korisnik koji može uticati na određivanje cijena Crnogorskog Telekom-a.

3.8. Stepen diferencijacije usluga

Visok stepen diferencijacije ili heterogenosti usluga može da ima za rezultat veći stepen lojalnosti korisnika i da indirektno ograničava konkurentske kompanije kod kreiranja sopstvenih paketa usluga. Operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu može da uvodi integralne/kombinovane pakete usluga koji objedinjuju usluge ovog relevantnog tržišta i usluge ostalih relevantnih tržišta, i time limitira mogućnost konkurentskim kompanijama da ponude iste pakete usluga. Takve konkurentske prednosti mogu biti relevantne kod procjene statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu. Na tržištu elektronskih komunikacija se nude različiti kombinovane pakete usluga koje prema svojim karakteristikama i namjeni zadovoljavaju različite potrebe krajnjih korisnika a pripadaju različitim relevantnim tržištima. Na primjer, usluge prenosa govora, prenosa podataka i prenosa radio difuznih signala predstavljaju tri različite usluge koje zadovoljavaju različite potrebe krajnjih korisnika a obezbjeđuju se sa različitih relevantnih tržišta.

Ova situacija je rezultat finansijske stabilnosti operatora koja mu omogućava da investira u nove tehnologije koje iziskuju značajna finansijska sredstva i čime ostvaruje konkurentsku prednost na relevantnom tržištu. Obezbjeđivanjem tri različite usluge u okviru jedinstvenog paketa krajnji korisnik ima percepciju da koristi jedinstvenu uslugu koju plaća u okviru mjesečne pretplate. Integralnom ponudom više usluga u okviru jednog paketa Crnogorski Telekom vrši prenošenje značajne tržišne snage sa relevantnog tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na drugo tržište. Istovremeno, za nove učesnike ovo može predstavljati značajnu barijeru za ulazak na relevantnom tržištu.

Konkretno, Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu nudi krajnjim korisnicima 2 tarifna paketa kojima se zadovoljavaju različite potrebe krajnjih korisnika i to:

- 1) Extra Trio Mini u cijenu mjesečne pretplate od 19,95 eura uključuje: Standardni paket (besplatno 100 minuta razgovora u lokalnu), extra TV Mini, ADSL basic, brzine 1 Mb/s i protoka 1 Gb;
- 2) Extra Trio Flat u cijenu od 37,95 eura uključuje: Komfor paket (neograničeni pozivi u mreži), extra TV Starti, ADSL Fl@t 1, brzine 1 Mb/s i neograničenog protoka;

Stoga, Crnogorski Telekom, kao operator koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, ograničava i narušava konkurenciju na tom tržištu ili na drugom tržištu gdje sprovodi tzv. prenošenje značajne tržišne snage, kao i onemogućava uvođenje potencijalne konkurencije na relevantno tržište.

3.9. Zaključak Agencije o statusu operatora sa značajnom tržišnom snagom

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na relevantnom tržištu pristupa fiksnoj mreži na fiksnoj lokaciji ne postoji efikasna konkurencija.

Postojanje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma Agencija je utvrdila na osnovu visokog tržišnog učešća koji je stabilan u posmatranom periodu i faza u razvoju tržišta, kao i analizom drugih kriterijuma, kao što su kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti, nedostatak kompenzacione kupovne moći, ekonomije obima, ekonomije širine i stepen vertikalne integracije.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da upotreba drugih kriterijuma u procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu nema značaj i ne bi mogla dati drugi rezultat o statusu značajne tržišne snage.

4. Prepreke razvoju konkurencije

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu ex ante regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjeg korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 43 stav 2, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika¹⁰.

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske Unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, iako u skladu sa evropskom praksom, treba da su primjerene nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posledičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenošenje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno

---

¹⁰ *Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework*, Final Version May 2006, ERG (06)33

djelovanje se realizuje putem izbora adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

Naime, prema mišljenju Agencije, uzrok značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje prepreka tržišne konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko je na tržištu mala vjerovatnoća ulaska novih operatora uslijed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i pospješi efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturalne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska na tržište (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

4.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije

U regulatornoj praksi su, shodno tržišnoj dimenziji, poznata četiri slučaja, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage,
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage,
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu,
4. Završavanje (terminacija) poziva.

4.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage, koje se odnosi na operatora koji je prisutan na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom

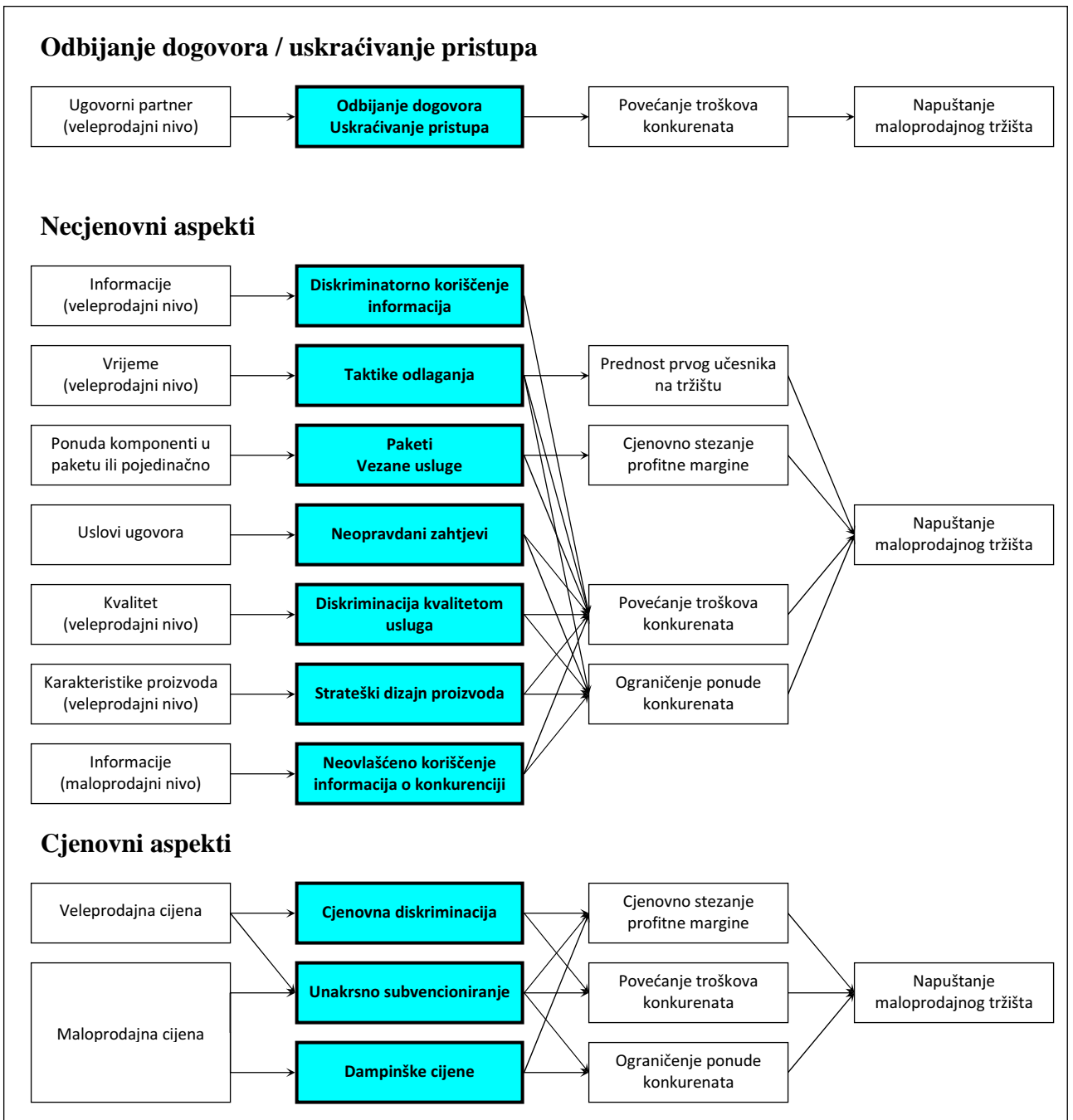
tržištu¹¹. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na maloprodajno tržište, čime bi sebi obezbijedio povoljan status na oba tržišta.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Odbijanje odgovora/uskraćivanje pristupa
- Diskriminirajuće korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija
- Taktike odgađanja
- Integralni/kombinovani paketi usluga
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi
- Diskriminacija kvalitetom usluga
- Strateški dizajn proizvoda
- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Unakrsno subvencioniranje
- Predatorske cijene.

---

¹¹ Operator sa značajnom tržišnom snagom može biti prisutan i na dva srodna vertikalno povezana veleprodajna tržišta

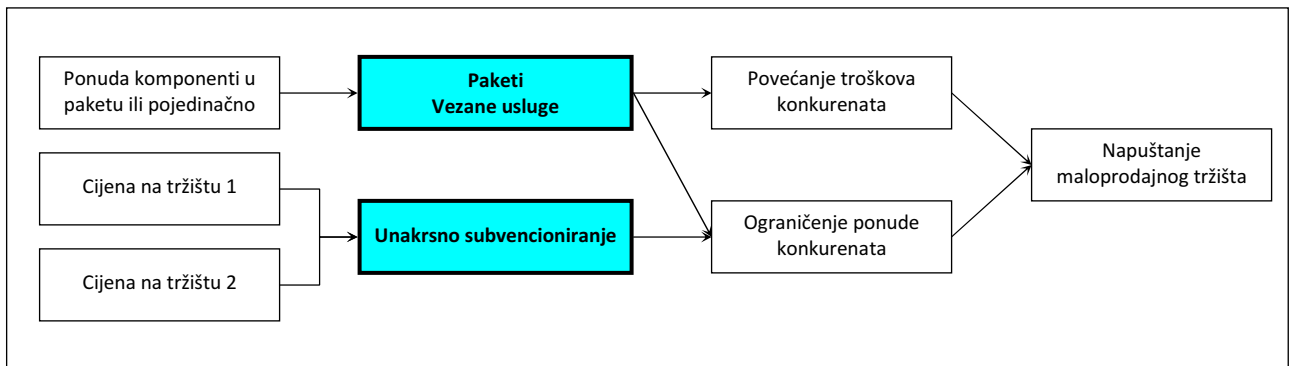

4.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, koje se odnosi na operatora koji posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje se može realizovati između maloprodajnih, veleprodajnih ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Unakrsno subvencioniranje.

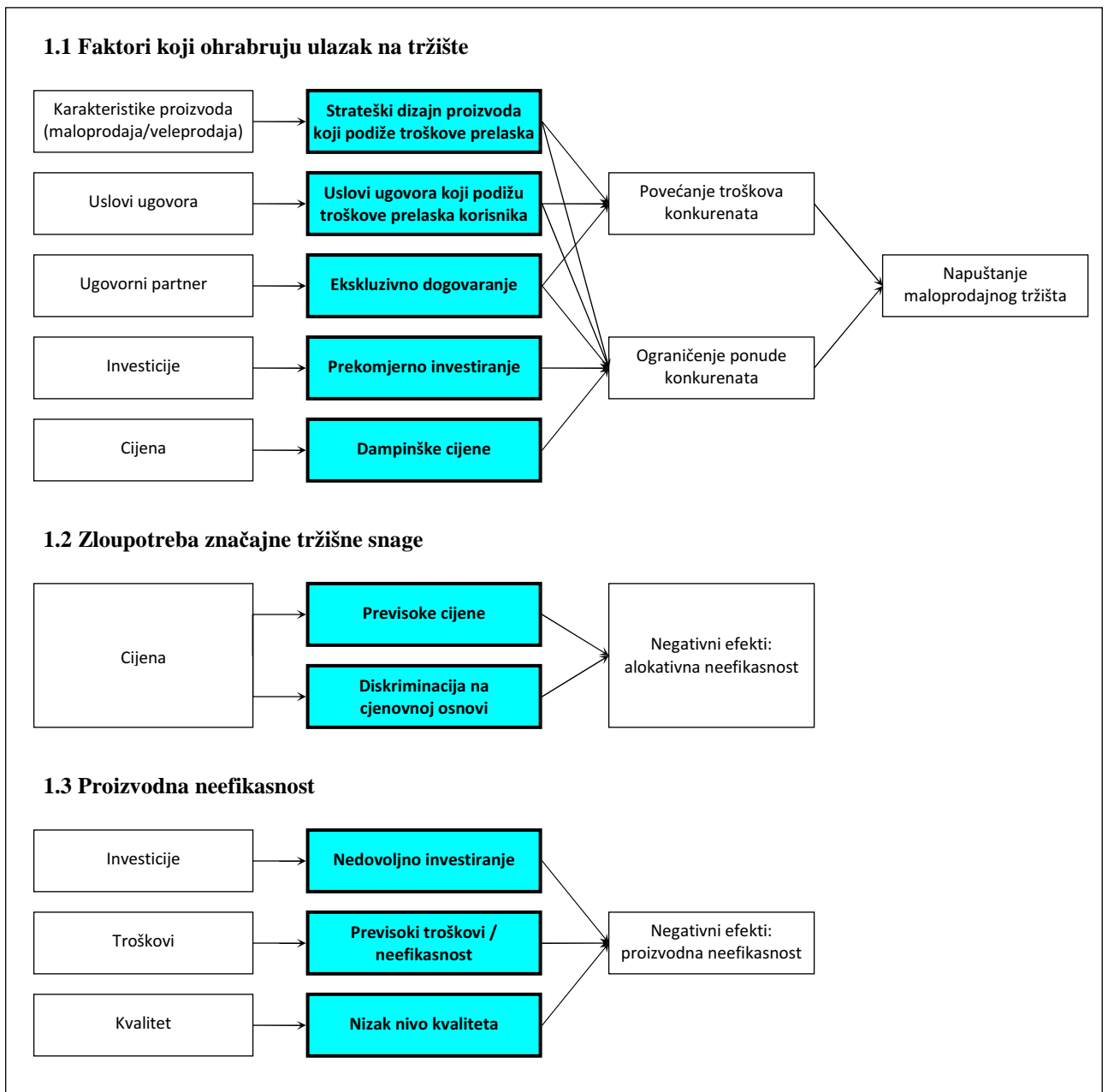
4.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu se odnosi kako na veleprodajno, tako i na maloprodajno tržište, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage. Svi navedeni postupci u krajnjem utiču na interese krajnjih korisnika.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- Strateški dizajn proizvoda;
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika;

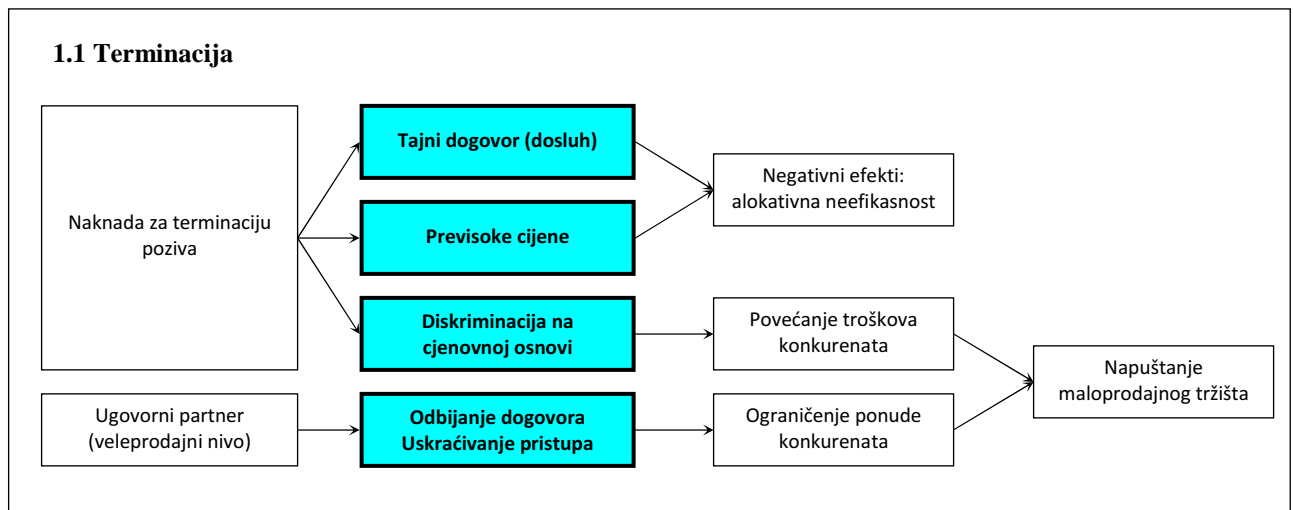
- Ekskluzivni dogovor(i);
- Prekomjerna ulaganja;
- Predatorske cijene;
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Nedovoljna ulaganja;
- Previsoki troškovi/neefikasnost;
- Nizak kvalitet usluge.

4.1.4 Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na situaciju dvostranog pristupa (tzv. *two-way access*), pri kome dvije ili više mreža pružaju istu uslugu, pa da bi krajnji korisnici različitih mreža imali međusobnu komunikaciju, potrebno je izvršiti povezivanje mreža. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža dogovore veleprodajne uslove, pa se nakon toga postavljaju cijene na maloprodajnom nivou, na kojem ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti. Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Prećutni sporazum(i),
- Previsoke cijene,
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi,
- Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).
-

4.2 Uzročno posledična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Prepreka razvoju tržišne konkurencije, koja se ogledaju u određenom ponašanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj i ogleda se u posledicama na tržištu. Uzročno posledična dimenzija prepreka pomaže pri dinamičkom sagledavanju tržišne konkurencije i postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom. Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posledičnu dimenziju kroz elemente:

- Strateške promjenljive: cijena, kvalitet, vrijeme, informacije,...
- Postupanje: cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija,...
- Posledice: povećanje troškova direktnih konkurenata, smajivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (**eng. foreclosure**).

4.2.1. Prepreke razvoju konkurencije na tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji

U ovom poglavlju Agencija će analizirati i detaljno obrazložiti moguće prepreke razvoju konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u vremenskom razdoblju na koje se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom tržištu pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji. Prepreke razvoju konkurencije proizilaze iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje veliko tržišno učešće.

U odsustvu ex ante regulacije operatori sa značajnom tržišnom snagom obično imaju visoko tržišno učešće na tržištu pristupa javnoj fiksnoj telefonskoj mreži. Alternativni operatori jedino mogu da obezbijede uslugu pristupa fiksnoj mreži putem usluge razvezivanja lokalne petlje. Odbijanje pristupa i isključivanje potencijalne konkurencije sa tržišta je glavna prepreka razvoju konkurencije u ovom segmentu. Drugim riječima, u odsustvu ex ante regulacije i nametnute regulatorne obaveze obezbjeđenja pristupa putem usluge razvezane lokalne petlje, jedino operatori koji posjeduju sopstvenu pristupnu mrežu imaju mogućnost obezbjeđenja usluge pristupa javnoj fiksnoj telefonskoj mreži.

Sa druge strane, Agencija uviđa neophodnost velikih investicija za obezbjeđenje usluge zajedničkog ili potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji, zbog čega nije realno očekivati razvoj konkurencije u većem opsegu do sledeće analize ovog relevantnog tržišta.

Agencija ističe sledeće tipove prepreka razvoju konkurencije koji se mogu javiti na tržištu pristupa fiksnoj mreži sa fiksne lokacije:

4.2.2. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Operator sa značajnom tržišnom snagom ima potencijalnu mogućnost da utiče na širok raspon parametara konkurentnosti, uključujući cijene, inovativnost, kvalitet usluge i sl. Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati izvršiti prenošenje tržišne snage sa tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj je operator prisutan na više različitih tržišta, odnosno na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu.

U slučaju maloprodajnog tržišta pristupa fiksnoj telefonskoj mreži Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji ima kontrolu nad veleprodajnim inputima koji su neophodni potencijalnim konkurentima za pružanje usluge pristupa, te samim tim je u poziciji da kontroliše te inpute i da utiče na konkurentne uslove na maloprodajnom tržištu.

Agencija je aktuelne i potencijalne forme vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage podijelila u sledeće tri kategorije:

- uskraćivanje pristupa;
- prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi ;
- prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

4.2.2.1 Uskraćivanje pristupa

Na tržištu koje je obrađeno ovim dokumentom izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom-a je široko razvijena pristupna mreža i veliki broj preplatnika. Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji kontroliše veleprodajne inpute koji su neophodni potencijalnim konkurentima za pružanje usluge pristupa.

Crnogorski Telekom može vršiti vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da odbije dogovor ili uskrati pristup potencijalnoj konkurenciji njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Takvim ponašanjem bi Crnogorski Telekom u odsustvu regulacije, potencijalno kreirao antikonkurentsku praksu. Visoko tržišno učešće Crnogorskog Telekoma na relevantnom tržištu koje je predmet ove analize, odsustvo drugih faktora koji bi ograničili tržišnu snagu u relevantnom periodu, ukazuju na trajnije prisustvo prepreka razvoju konkurencije na ovom tržištu.

4.2.2.2 Prenošnje značajne tržišne snage na necjenovnoj osnovi

Oblici diskriminacije koji nisu povezani s cijenama, a koji se mogu pojaviti na tržištu, takođe, direktno utiču na podizanje troškova konkurencije odnosno mogu ostale operatore dovesti u nepovoljan položaj, i u krajnjem ih prisiliti da prestanu nuditi svoje usluge na tržištu. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao diskriminirati ostale operatore na tržištu kvalitetom usluga i to na način da nudi veleprodajnu uslugu koja je neophodna za pružanje kompletne maloprodajne usluge, a koja je kvalitetom lošija od usluge koju nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Postoji mogućnost da u slučaju pada mreže ili problema u mreži, Crnogorski Telekom kod pružanja usluge pristupa daje prioritet sopstvenim korisnicima na štetu maloprodajnih korisnika drugih operatora. Ovakvo ponašanje dovodi do situacije da postojeći ili potencijalni konkurent gubi povjerenje krajnjih korisnika.

Strategija prenošenja značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi uključuje diskriminaciju kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija, istiskivanje cijena, nametanje neopravdanih ugovornih obaveza alternativnim operatorima i sl.

4.2.2.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

Jedna od formi prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi je praksa unakrsnog subvencioniranja. Unakrsno subvencioniranje se može konstatovati u situaciji kada operator elektronskih komunikacija vrši subvencionisanje rashoda od pružanja usluga na jednom tržištu prihodima od pružanja usluga na drugom tržištu. Okolnost da operator elektronskih komunikacija može utvrđivati cijene nekih usluga iznad nivoa troškova pružanja te usluge je indikacija da operator ima značajnu tržišnu snagu na tom relevantnom tržištu. Unakrsno subvencioniranje je stoga pokušaj operatora da izvrši prenošenje značajne tržišne snage sa jednog tržišta na drugo.

Agencija uviđa da se, s obzirom na nedovršen rebalans tarifa usluga Crnogorskog Telekom-a, praksa unakrsnog subvencioniranja neće isključiti u relativno kratkom roku.

4.3. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj operator posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima može pokušati prenijeti značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta, na kojem ima status značajne tržišne snage, na drugo potencijalno konkurentno tržište.

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage u slučaju ovog relevantnog tržišta se manifestuje na način da operator koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu pristupa fiksnoj telefonskoj mreži može potencijalno vršiti prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajno tržište poziva sa fiksne lokacije.

5. Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, ili ukidanje ili izmjena propisanih obaveza

Saglasno Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sledeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje ex-ante obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz čl.44 , 45, 46, 47, 48, 49. i 50. Zakona , a koje su kako slijedi:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti, referentna interkonekciona ponuda;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva;
6. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora;
7. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica, Agencija je utvrdila da relevantno tržište nije efikasno konkurentno, odnosno da Crnogorski Telekom ima poziciju operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Imajući u vidu u postupku analize identifikovane aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje se odnose na vertikalno i horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, Agencija određuje Crnogorskom Telekom-u regulatorne obaveze

na veleprodajnom i maloprodajnom nivou. Saglasno *Eksplanatornom memorandumu*¹², a imajući u vidu ciljeve promovisanja investicija i inovacija, zaštite interesa krajnjih korisnika i daljeg podsticanja konkurentnosti na maloprodajnom tržištu pristupa mreži, Agencija propisuje najprije obaveze na veleprodajnom nivou i procjenjuje u kojoj mjeri su one dovoljne u cilju otklanjanja ili ograničavanja prepreka razvoju konkurencije, da bi, ukoliko ocijeni da iste nijesu dovoljne, pristupila propisivanju obaveza na maloprodajnom nivou.

5.1. Obaveze na veleprodajnom nivou

S obzirom da su u postupku analize tržišta konstatovane brojne aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, od kojih je najznačajnija barijera koja proizilazi iz činjenice da nije moguće na jednostavan način udvostručiti mrežu, Agencija je ocijenila neophodnim nametanje Crnogorskom Telekom-u obaveza na veleprodajnom nivou kojim će se obezbijediti alternativnim operatorima pristup mrežnim elementima odnosno veleprodajnim uslugama u cilju pružanja ekvivalentnih maloprodajnih usluga.

Obaveze koje se nameću Crnogorskom Telekom-u na veleprodajnom nivou su:

1. Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora (*eng. Carrier selection/Carrier preselection*);
2. Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (*eng. Wholesale line rental*).

5.1.1. Obaveza mogućnosti izbora /predizbora operatora

Operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu pristupa fiksnoj mreži, Agencija, shodno članu 49 Zakona, određuje obavezu da njegovim pretplatnicima omogući pristup uslugama svih ostalih operatora javno dostupnih telefonskih usluga, i to:

---

¹² EXPLANATORY NOTE- Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the electronic communications sector susceptible to ex ante regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

- 1) izborom bilo kojeg operatora prilikom svakog poziva upotrebom prefiksa za tog operatora;
- 2) predizborom određenog operatora, na osnovu koda usluge, pri čemu se ne ograničava mogućnost iz stava 1 ovog člana.

U sprovođenju ove obaveze, Crnogorski Telekom je dužan izvršiti prilagođavanja na centralama na kojima su priključeni krajnji korisnici, na način da se pozivi krajnjih korisnika za koje je usluga izbora operatora omogućena, automatski prenose prema mreži operatora kojeg su krajnji korisnici odabrali, a bez potrebe biranja kratkog koda za odabir operatora od strane krajnjih korisnika. U svakom slučaju, krajnji korisnik, kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, može u bilo kojem trenutku zaobići unaprijed programiran predizbor operatora biranjem kratkog koda za odabir operatora posebno za svaki poziv.

U skladu s gore navedenim regulatornim obavezama, Crnogorski Telekom je obavezan operatoru, koji se obratio zahtjevom, omogućiti uslugu predizbora operatora za javno dostupne telefonske usluge u fiksnoj mreži, za krajnjeg korisnika kojem je Crnogorski Telekom pristupni operator, s potpunom funkcionalnošću, segmentaciju usluge po različitim vrstama poziva, i to: lokalni pozivi, međumjesni pozivi, pozivi prema mobilnim mrežama, međunarodni pozivi i dr.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge izbora i predizbora operatora uvažava sledeće prateće obaveze:

- obavezu transparentnosti,
- obavezu nediskriminatornosti,
- obavezu nadzora cijena i
- obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija.

5.1.1.1. Obaveza transparentnosti

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji na davanje saglasnosti Segment Referentne interkonekcionu ponudu za uslugu izbora i predizbora operatora najkasnije u roku od 90 dana od dana stupanja na snagu Rješenja. Detalji vezani za pružanje usluga izbora i predizbora operatora (tehničke specifikacije, uslovi, rokovi, cijene, itd.) trebaju biti definisani u Segmentu Referentne interkonekcionu ponudu Crnogorskog Telekom-a .

Segment Referentne interkonekcione ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - **SLA (Service Level Agreements)** za uslugu izbora i predizbora operatora. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (**SLA**), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcione ponude za uslugu izbora i predizbora operatora, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (**eng. Key Performance Indicators- KPI**) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- prosječno vrijeme instalacije usluge za krajnjeg korisnika i
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (**eng. Key Performance Indicators- KPI**) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta

5.1.1.2. Obaveza nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu izbora i predizbora operatora pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

Poštovanje odredbi Ugovora o nivou usluge - **SLA (Service Level Agreements)** i periodično objavljivanje glavnih pokazateljima efikasnosti (**eng. Key Performance Indicators- KPI**) demonstrira se primjena načela

nediskriminatornosti kod pružanja relevantnih usluga od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

5.1.1.3. Obaveza nadzora cijena

Troškove uspostavljanja usluge izbora/predizbora operatora snosi operator.

Operator je dužan troškovno formirati cijene za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Operator može pretplatniku obračunati samo jednokratni iznos, koji pokriva stvarne troškove stvaranja uslova za pružanje usluge predizbora operatora.

Operator je dužan dostaviti Agenciji na evidenciju i sagledavanje usklađenosti troškovno formiranih cijena za operatorski pristup i interkonekciju u vezi sa izborom i predizborom operatora.

Agencija može propisati, u skladu sa prihvaćenim modelom formiranja cijena elektronskih komunikacionih usluga, limit cijena za uslugu izbora/predizbora operatora, do mjere kojom se obezbjeđuje da cijena usluge ne bude destimulativna za korišćenje ove usluge.

5.1.1.4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno Članu 46. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva, koju će Agencija propisati nakon sprovedenog konsultativnog postupka.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija treba biti u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim

standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/Evropske komisije¹³ o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa troškovne orijentisanosti i nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga Crnogorskog Telekom-a.

5.1.2. Obaveza iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou (eng. Wholesale line rental)

Imajući u vidu aktuelne i potencijalne prepreke razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu, Agencija ne vjeruje da je moguće u periodu do naredne analize očekivati razvoj efikasne konkurencije na ovom tržištu. Takođe, Agencija smatra da je obaveza predizbora operatora nedovoljna da bi konkurencija efikasno stupila na tržište. Očekuje se da bi samo jedan mali broj korisnika bio spreman platiti odvojene račune za mjesečnu pretplatu i pozive.

Iz navedenih razloga, Agencija, u sklopu člana 47. Zakona predlaže i nametanje obaveze iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou, čime se promoviše konkurencija usluga na relevantnom tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da omogući korišćenje pretplatničkih linija od strane drugih operatora elektronskih komunikacionih usluga u cilju pružanja javnih govornih usluga krajnjim korisnicima.

Sa iznajmljivanjem pretplatničkih linija operator-korisnik ima mogućnost da krajnjim korisnicima izda jedinstven račun (**eng. Single Billing**) čime preuzima i kompletan odnos sa krajnjim korisnicima.

Crnogorski Telekom je dužan da kod obezbjeđenja usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou uvažava sledeće prateće obaveze:

---

¹³ 7 Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

- obavezu transparentnosti,
- obavezu nediskriminatornosti,
- obavezu nadzora cijena i
- obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija.

5.1.2.1. Obaveza transparentnosti

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji na davanje saglasnosti Segment Referentne ponude koji se odnosi za iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi najkasnije u roku od 90 dana od dana stupanja na snagu Rješenja.

Segment Referentne interkonekzione ponude mora biti pripremljen u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i raščlanjen na način da drugi operatori, koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu povezani sa pružanjem zahtjevane usluge

Segment Referentne interkonekzione ponude mora biti jasno definisan, i sadržati sledeće elemente:

- (1) Opis usluga koje su predmet Referentne ponude;
- (2) Tehničke karakteristike, specifikacije i informacije o performansama i kvalitetu pretplatničkih linija;
- (3) Cijene koje se odnose na jednokratnu priključnu taksu, mjesečnu pretplatu i pregled popusta i kriterijuma na osnovu kojih se odobravaju popusti;
- (4) Procedura i rok obezbjeđenja usluge iznajmljivanje pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi;
- (5) Upravljanje, rad i održavanje usluge;
- (6) Odgovornost i naknada štete.

Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obezbijedi ugovor o nivou usluge - **SLA (Service Level Agreements)** za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija. Sastavni dio svakog SLA treba da budu i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba biti određena obaveza pružanja ugovora o nivou usluge (**SLA**), koje će činiti sastavni dio Segmenta Referentne interkonekzione ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnoj osnovi.

Pored obaveze objavljivanja Segmenta Referentne interkonekcionih ponude za uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija, Crnogorski Telekom je u obavezi dostavljati Agenciji (i/ili objavljivati) kvartalno detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (**eng. Key Performance Indicators- KPI**) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- Prosječno vrijeme uspostavljanja ove usluge i
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara.

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekoma praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (**eng. Key Performance Indicators- KPI**) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta.

5.1.2.2. Obaveza nediskriminatornosti

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi uslugu iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou pod jednakim uslovima i jednakog kvaliteta kao i svom maloprodajnom segmentu ili povezanom društvu.

5.1.2.3. Obaveza nadzora cijena

Cijena usluge iznajmljivanja pretplatničkih linija na veleprodajnom nivou utvrđuje se primjenom metodologije izračunavanja nivoa veleprodajnih cijena umanjnjem maloprodajnih cijena (**eng. Retail minus methodology**).

Agencija smatra da ovom obavezom može stimulisati ulazak konkurencije na relevantno tržište. Primjenom ovog metoda obezbjeđuje se pokriće troškova za efikasno pružanje usluge i onemogućava praksa cjenovnog stezanja profitne marže (**eng. Price Squeeze**) drugih operatora. S druge strane, Agencija je svjesna da rebalans cijena maloprodajnih usluga još nije završen. Iz tog razloga, Agencija se odlučila za nametanje maloprodajnog „minusa“ od 5% koji je značajno niži od prakse regulatora evropskih država. Ovom regulatornom obavezom se ne bi uticalo na značajno smanjenje prihoda Crnogorskog Telekom-a po osnovu mjesečne pretplate.

5.1.2.4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno Članu 46. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije, shodno Metodologiji vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva, koju će Agencija propisati nakon sprovedenog konsultativnog postupka.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija treba biti u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/Evropske komisije¹⁴ o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa troškovne orijentisanosti i nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga Crnogorskog Telekom-a.

Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjena cjenovnog stezanja profitne marže (*eng. Price Squeeze*) drugih operatora.

---

¹⁴ Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

5.2. Obaveze na maloprodajnom nivou

Obaveze nametnute na veleprodajnom nivou su neophodne u pravcu promovisanja konkurentnosti na maloprodajnom nivou, međutim, Agencija ocjenjuje da one nisu dovoljne i ne mogu ograničiti aktuelne i potencijalne aktivnosti zloupotrebe od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Iz tog razloga, Agencija nameće obaveze na maloprodajnom nivou koje smatra proporcionalnim i adekvatnim preprekama konstatovanim u postupku analize ovog relevantnog tržišta, koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnim i necjenovnim osnovama.

5.2.1. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga

Agencija može, shodno članu 50. Zakona, nametnuti specifične regulatorne obaveze na maloprodajnom nivou koje se nameću operatorima sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom maloprodajnom tržištu. Obaveze koje se nameću operatoru sa značajnom tržišnom snagom mogu uključiti zahtjeve kojima se ograničavaju sledeće aktivnosti:

- 1) obračunavanje prekomjernih cijena;
- 2) ometanje ulaska na tržište;
- 3) ograničavanje konkurencije postavljanjem previsokih ili preniskih cijena;
- 4) davanje neopravdanih prednosti određenom krajnjem korisniku;
- 5) neosnovanog vezivanja određenih usluga.

Agencija može propisati jednu od sledećih metoda određivanja cijena usluga i to:

- 1) metodu ograničavanja maloprodajnih cijena (*Price cap*);
- 2) metodu regulacije individualnih tarifa;
- 3) metodu troškovne orijentacije cijene;
- 4) usklađivanje cijena sa cijenama na uporedivim tržištima.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu koje je predmet ove analize, je dužan da kod određivanja maloprodajnih cijena usluga ovog relevantnog tržišta se rukovodi pratećim obavezama troškovne orijentisanosti, nediskriminacije i transparentnosti.

5.2.1.1. Obaveza troškovne orijentisanosti maloprodajnih cijena

Metoda ograničavanja maloprodajnih cijena i metoda troškovne orijentisanosti su jedine metode koje mogu ograničiti ili onemogućiti praksu obračunavanja prekomjernih cijena od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. Metodom ograničavanja maloprodajnih cijena (*eng. Price cap*) cijena se fiksira na određenom nivou u toku regulatornog perioda, pri čemu je moguća korekcija samo za nivo rasta cijena na malo i za porast efikasnosti poslovanja u toku jedne godine. Obaveza troškovne orijentisanosti je generalna obaveza koja ima za cilj da onemogući praksu operatora sa značajnom tržišnom snagom u ograničavanju mogućnosti konkurencije postavljanjem previsokih ili preniskih cijena. Ova se obaveza, shodno evropskom regulatornom okviru, interpretira na manje restriktivan način u poređenju sa obavezom troškovne orijentisanosti na nivou veleprodaje, gdje se podrazumijeva primjena troškovnog standarda dugoročno projektovanih inkrementalnih troškova i na njemu baziranih cijena. Različita interpretacija troškovne orijentisanosti je rezultat razlika u tržišnim uslovima i razlika u prioritetima regulacije maloprodajnih i veleprodajnih tržišta.

Agencija će, shodno Programu rada za 2010.godinu, izraditi Pravilnik o regulaciji maloprodajnih cijena koji će, takođe, biti predmet javnih konsultacija. Pomenutim Pravilnikom propisat će se, između ostalog, metod određivanja cijena usluga u slučaju postavljanja previsokih cijena primjenom režima cjenovnih ograničenja (*eng. Price cap*) i metod određivanja cjenovnih pragova primjenom testa utvrđivanja cjenovnog stezanja profitnih marži (*eng. Price squeeze test*) drugih operatora.

U Crnoj Gori kao i u većini zemalja u razvoju gdje su telekomunikacioni operatori bili u državnom vlasništvu, tarife za lokalni saobraćaj javnog fiksnog operatora, mjesečna pretplata i međugradski pozivi su bili mnogo niži od troškova pružanja tih servisa i primjenjivalo se unakrsno suvencionisanje uglavnom iz prihoda od pružanja servisa međunarodnog saobraćaja i poziva prema mobilnim mrežama, gdje su tarife bile značajno veće od troškova realizacije poziva.

U cilju prevazilaženja evidentnih nepravilnosti i neizbalansiranosti pri određivanju cijena, Agencija je 2004.godine usvojila rebalans tarifa za 2005., 2006. i 2007.godinu i podržala metodologiju rebalansa za period 2008.-2010 godine, gdje su obuhvaćene promjene tarifa za fizička i pravna lica i to: mjesečne

pretplate, lokalnog saobraćaja, međumjesnog saobraćaja, saobraćaja prema mobilnim operaterima, međunarodnog saobraćaja i internet konekcije kao i postupno izjednačavanje cijena za fizička i pravna lica. Prva faza rebalansa realizovana je u decembru mjesecu 2004.godine kada je došlo do povećanja cijena lokalnog saobraćaja za 200% i smanjenja cijena telefonskog saobraćaja ka mobilnim operaterima i cijena međunarodnog telefonskog saobraćaja za 15%. Druga faza rebalansa primijenjena je u decembru mjesecu 2005. godine kada su cijene internet konekcije (dial up) uvećane za 150%. Rebalansom tarifa koji se primjenjuje od septembra mjeseca 2007.godine izjednačene su cijene za fizička i pravna lica, pri čemu pravna lica ostvaruju višestruke povoljnosti usled značajnog sniženja cijena poziva ka skoro svim destinacijama. Povećanje mjesečne pretplate od 99% za fizička lica djelimično se kompenzovalo uključivanjem 100 besplatnih minuta i dodatnih servisa (konferencijska veza, preusmjerenje poziva i provjera stanja na račun) u pretplatu, koji su se do tada posebno naplaćivali.

Agencija smatra da cijena mjesečne pretplate Crnogorskog Telekom-a nije u korelaciji sa stvarnim troškovima pružanja te usluge, što potvrđuje i odsustvo alternativnih operatora koji bi pružali uslugu pristupa lokalnoj infrastrukturi i usluge lokalnih poziva.

Troškovno orijentisana cijena će se utvrditi na osnovu podataka iz troškovnog modela Crnogorskog Telekom-a ili kalkulacije Agencije. U sledećem krugu analiza Agencija će procijeniti da li tu cijenu koristiti kao polaznu za primjenu metode ograničenja cijena (**eng. Price cap**) i dalje korekcije cijena za iznos (inflacija- faktor produktivnosti), na bazi koje bi se Crnogorski Telekom stimulisao na smanjenje troškova.

5.2.1.2. Obaveza nediskriminatornosti

U postupku analize ovog tržišta konstatovane su prepreke razvoju konkurencije koje se odnose na prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi i praksu diskriminacije cijenama. Nametanjem ove obaveze nije intencija Agencije da generalno zabrani mogućnost odobravanja popusta, odnosno različitih cijena različitim kategorijama korisnika. Naprotiv, Agencija je mišljenja da Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu može ponuditi i objaviti u svom Cjenovniku odobrene popuste određenim kategorijama korisnika, koji su bazirani na objektivnim kriterijumima kao što su: obim saobraćaja, broj linija, rok zaključenog korisničkog ugovora

(maksimum 24 mjeseca) i sl. Međutim, cjenovna diskriminacija postaje antikonkurentna aktivnost, odnosno prepreka razvoju konkurencije ako utvrđivanje različitih cijena usluge za različite kategorije korisnika nije zasnovano na objektivnim kriterijumima. U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao diskriminirati krajnje korisnike na račun određenih kategorija korisnika (npr. veliki poslovni korisnici).

Agencija ocjenjuje da je neophodno odrediti Crnogorskom Telekom-u obavezu zabrane cjenovne diskriminacije koja podrazumijeva zabranu davanja neopravdanih prednosti određenim kategorijama krajnjih korisnika.

5.2.1.3 Obaveza transparentnosti

Svi operatori javnih elektronskih komunikacionih mreža su obavezni da, shodno članu 102. stav 2 Zakona, učine dostupnim javnosti važeće cijene, tarife i opšte uslove pružanja svojih usluga. Pored ove generalne obaveze, Crnogorski Telekom je dužan da objavi Cjenovnik usluga na kome će jasno i nedvosmisleno biti prezentirane cijene svih maloprodajnih usluga, odnosno cijene svih kombinovanih paketa, popusti i objektivni kriterijumi za odobravanje popusta kod određenih usluga, odnosno kombinovanih paketa, promotivne aktivnosti kao i ostale relevantne informacije koje se tiču uslova korišćenja usluga.

Takođe, Agencija ocjenjuje da se operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu treba nametnuti obavezu dostavljanja Agenciji izmjena Cjenovnika i obavještenja o izmjenama cijena prije njihovog stupanja na snagu. Operator sa značajnom tržišnom snagom će biti u obavezi, shodno Pravilniku o regulaciji maloprodajnih cijena, obavijestiti Agenciju u roku, ne kraćem od 30 dana o izmjenama cijena sa detaljnim obrazloženjem. Na taj način, Agencija ima mogućnost da provjeri poštovanje principa transparentnosti, nediskriminatornosti i troškovne orijentisanosti cijena, kao i da identifikuje potencijalne anti-konkurentne aktivnosti. Agencija neće davati formalnu saglasnost na izmjene cijena Crnogorskog Telekom-a, ali će intervenirati u slučaju kršenja pomenutih principa prije stupanja na snagu istih.

5.2.1.4. Obaveza transparentnosti u pogledu vezanih /kombinovanih ponuda usluga (eng. *Tying and bundling*)

Glavni cilj nametanja ove obaveze je u spriječavanju ili ograničavanju prepreka razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, koje se odnose na neosnovano vezivanje određenih usluga, s obzirom da ova praksa može imati negativan efekat na operatore i krajnje korisnike.

Kod ocjene prepreka razvoju konkurencije, Agencija je razmatrala da li vezana/kombinovana ponuda usluga (*eng. Tying and bundling*) predstavlja potencijalnu prepreku razvoju konkurencije s aspekta prenošenja značajne tržišne snage sa jednog tržišta na blisko povezana horizontalna tržišta. Naime, integrisanje usluga u okviru jednog paketa, onemogućava transparentnost cijena pojedinih usluga. S druge strane, praksa kombinovanih paketa usluga može rezultirati racionalizacijom troškova poslovanja operatora, i samim tim i povoljnostima za krajnje korisnike. Međutim, ova praksa ima anti-konkurentski karakter u slučaju kombinovanja usluge sa konkurentskog i usluge sa nekonkurentskog tržišta u okviru tarifnog paketa. Crnogorski Telekom može, u odsustvu regulacije, obavezati krajnje korisnike da u paketu sa pretplatom za PSTN ili ISDN priključak kupuju usluge koje im nisu neophodne. U takvim okolnostima, alternativni operatori su limitirani da kreiraju isti tip paketa svojim korisnicima, čime su dovedeni u neravnopravan položaj. Strategijom ponude vezanih/kombinovanih paketa (*eng. Tying and bundling*) operator sa značajnom tržišnom snagom učvršćuje svoju poziciju i uvećava barijere uvođenju konkurencije na relevantno tržište.

Crnogorski Telekom je u obavezi da usluge koje su sastavni dio paketa nudi i na pojedinačnoj osnovi. Drugim riječima, krajnjem korisniku treba omogućiti slobodu izbora, u skladu sa potrebama, korišćenja određene usluge pojedinačno ili u okviru paketa.

Crnogorski Telekom je u obavezi da transparentno prezentira razlike u cijenama, uključujući i razlike u popustima između pojedinačnih i kombinovanih usluga, koje treba da budu bazirane na principima objektivnosti i troškovne orijentisanosti.

U praksi ova obaveza bi podrazumijevala da Crnogorski Telekom raščlani sve usluge-elemente kombinovane ponude, da izbjegava praksu utvrđivanja

neopravdano niskih cijena kombinovanih paketa, na način da snižava cijenu usluge koju nudi pojedinačno ili cijenu kombinovane ponude usluga u cjelini.

Pravilnikom o regulaciji maloprodajnih cijena propisaće se načini identifikacije i ograničavanja antikonkurentskih aspekata i primjena testa cjenovnog stezanja profitne marže drugih operatora (**eng. *Price squeeze test***) kod pojedanačnih usluga i kombinovanih paketa usluga.

Broj: 0303-382/73

Podgorica, 12.11.2010.god.

6. Dodatak – Mišljenje Uprave za zaštitu konkurencije

Crna Gora
Uprava za zaštitu konkurencije

Crna Gora AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST PODGORICA			
Prilijenat:	19-5-1010		
Org. jeb.	Broj	Prilog	Vrijednost
0102	1196/3		

Broj: 01 – 77/2
Podgorica, 14.05.2010. godine

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

PODGORICA

Predmet: Mišljenje o analizama relevantnih tržišta

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost dostavila je, dana 29.03.2010.godine, Upravi za zaštitu konkurencije na mišljenje, sljedeće nacрте analiza:

- Analiza relevantnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica;
- Analiza tržišta poziva koji potiču iz javne telefonske mreže i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji- veleprodajni nivo;
- Analiza relevantnog tržišta poziva koji završavaju u individualnim javnim telefonskim mrežama i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji-veleprodajni nivo;
- Analiza relevantnog tržišta terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo i
- Analiza relevantnog tržišta poziva koji završavaju u individualnim mobilnim mrežama-veleprodajni nivo.

Svetozara Markovića, br.26, 81000 Podgorica
TEL: (+382) 20 239 010 ; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015
<http://www.uzzk.gov.me>

Nacrti Analize tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) i Analize relevantnog tržišta širokopoljnog pristupa na nivou veleprodaje su naknadno dostavljene Upravi, u elektronskoj formi, dana 22.04.2010.godine.

Pravni osnov za davanje mišljenja Uprave za zaštitu konkurencije, na navedene analize, predstavljaju odredbe člana 6b Zakona o zaštiti konkurencije („Službeni list Crne Gore”, br. 69/05 i 37/07), kao i odredbe Poglavlja 5 Zakona o elektronskim komunikacijama („Službeni list Crne Gore”, broj 50/08, 53/09 i 70/09), posebno člana 41, stav 1 istog zakona. Pored toga, Uprava za zaštitu konkurencije je sa Agencijom za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata, nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija, koji je potpisan dana 28.04.2009.godine.

S tim u vezi, Uprava za zaštitu konkurencije, na osnovu komparativne analize predloženih nacrti analiza tržišta sa odredbama Zakona o zaštiti konkurencije i odredbama člana 73. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (u daljem tekstu:SPP), kao relevantnim odredbama pravnog poretka Evropske Unije na području konkurencije (*Competition Acquis*), na predložene nacrti analiza daje sljedeće

MIŠLJENJE

Predloženi nacrti analiza, i to:

- Analiza relevantnog tržišta pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica;
- Analiza tržišta poziva koji potiču iz javne telefonske mreže i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji- veleprodajni nivo;
- Analiza relevantnog tržišta poziva koji završavaju u individualnim javnim telefonskim mrežama i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji-veleprodajni nivo;
- Analiza relevantnog tržišta terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija-veleprodajni nivo;
- Analiza relevantnog tržišta poziva koji završavaju u individualnim mobilnim mrežama-veleprodajni nivo;
- Analiza tržišta pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) i
- Analiza relevantnog tržišta širokopoljnog pristupa na nivou veleprodaje

su urađeni u skladu sa odredbama Zakona o elektronskim komunikacijama, kao i u skladu sa odredbama Odluke o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu („Službeni list Crne Gore“, br.29/09).

Uprava za zaštitu konkurencije smatra:

- da je definicija relevantnih tržišta usluga i relevantnog geografskog tržišta u skladu sa važećim i u prethodnom tekstu navedenim pravnim osnovom;
- da iz nacрта analiza proizlazi da je Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost kod svih analiza pravilno i potpuno primjenila sve kriterijume, koji se koriste za definiciju relevantnog tržišta na području konkurencije, kao i kriterijume i analize koje se koriste kod analize potencijalnih ograničavanja konkurencije;
- da je definicija operatera sa značajnom snagom, kako na osnovu pojedine analize tako i analiza u cjelini, u skladu sa gore pomenutim pravnim osnovom;
- da se obaveze za operatere sa značajnom snagom, koje su određene po pojedinim analizama i analizama u cjelini, zasnivaju na odredbama zakona, na realnoj analizi pojedinačnog relevantnog tržišta i na realnoj procjeni proporcionalnosti obaveza sa neophodnim uslovima za uspostavljanje potrebnog stepena konkurencije, kako na pojedinom relevantnom tržištu, tako i na svim tržištima zajedno.

Pored toga, Uprava za zaštitu konkurencije dodatno mora da konstatuje:

- Cilj odredbi Zakona o elektronskim komunikacijama je uspostavljanje uslova za stvaranje potrebnog stepena konkurencije i u vezi sa tim „*ex ante*“ regulacije i ovim zakonom i Odlukom o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu, na opredijeljenim relevantnim tržištima. Međutim, u slučaju nastanka potencijalne zloupotrebe dominantnog položaja i/ili ograničavajućeg sporazuma, kao i potencijalne koncentracije, a u slučaju da uslovi na tržištu nijesu jednaki onima koji su i kako su opredijeljeni u gore navedenim analizama, Uprava za zaštitu konkurencije, kod sprovođenja postupka, nije vezana za definicije koje proizlaze iz predloženih analiza, iako Uprava za zaštitu konkurencije na iste daje pozitivno mišljenje;

- stanovište iz predhodnog stava zasniva se na odredbama Zakona o zaštiti konkurencije, kao i drugih pravnih akata, naročito odredbi SPP-a, koji Upravi za zaštitu konkurencije nalažu da, u svakom slučaju (osim u slučajevima kontrole koncentracija po skraćenom postupku), samostalno definiše relevantno tržište, utvrđuje definicije relevantnog tržišta i koncentracije snaga na tržištu, pogotovu imajući u vidu potencijalne razlike između veleprodajnih i maloprodajnih odnosa, razvoj i razlike između *ex ante* regulacije i *ex post* nadzora, a posebno razlika između operatera sa značajnom snagom i dominantnih učesnika na tržištu.

DIREKTOR

Miodrag Vujić